

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ В РОМАНАХ

Валентин ЧЕМЕРИС

ОЛЕНА —
ВЕРШНИЦЯ
ЗІ СПИСОМ

 FOLIO

Історія України в романах

Валентин Чемерис

Олена – вершниця зі списом

«Фолио»

2017

УДК 821.161.2
ББК 84(4Укр)6

Чемерис В. Л.

Олена – вершниця зі списом / В. Л. Чемерис — «Фолио»,
2017 — (Історія України в романах)

ISBN 978-966-03-7884-1

«Олена вершниця зі списом» – один з останніх романів-есеїв Валентина Чемериса (1936–2016) про українську шляхтянку, незрівнянну княгиню Глинську, яка волею долі у вісімнадцять років стала дружиною великого князя московського Василя III та матір'ю майбутнього царя Івана Грозного. Але прославилася ця перша жінка-правителька Московської Русі насамперед тим, що здійснила грошову реформу, розпочавши карбувати нові металеві гроші із зображенням вершника зі списом, прозваних копійками. Саме такою, вершницею зі списом, Олена Глинська й увійшла в історію. А ще це розповідь про її таємне кохання до князя Івана, за яке Олені доведеться розплатитися власним життям...

УДК 821.161.2

ББК 84(4Укр)6

ISBN 978-966-03-7884-1

© Чемерис В. Л., 2017

© Фолио, 2017

Содержание

Пролог-1	6
Пролог-2	8
Частина перша	13
8 куль і 106 шабельних ударів – на двох, – що буває, коли королева виявиться безплідною	15
Розлучення з княгинею Соломонією	17
Частина друга	29
Кінець ознакомительного фрагмента.	38

Валентин Чемерис

Олена – вершниця зі списом

Текст подано в авторській редакції

Пролог-1

Легенда про янголів Лю і Бов...

Чомусь історики оцінюють її по-різному, часто навіть суперечачи один одному. Хто схвально, а хто... Мовляв, вона мало не державний переворот вчинила в Московії – так жадала влади...

Ось хоча б таке пишуть:

«Дві пристрасті безроздільно володіли княгинею – любов до Телепнева-Оболенського (вона любила його за розум, талановитість і дивовижну відданість їй, яку він проніс через усе життя) і нестримний потяг до панування і слави самодержиці... Дивним способом переплелися у ній вади і таланти, ні тим, ні тим Бог її не обділив. Не кожному чоловікові під силу тяжка роль державного реформатора і тонкого політика, а їй – холодній, обачній і підозрілій – прийшлася якраз» (О. Бичков).

У виданні «100 великих коханок їх лише сто (якась там сотня, але ж це у книжці). У житті їх тисячі й тисячі, десятки й сотні тисяч, бо всі жінки – незвичайні, кожна з них має право носити титул найнезвичайнішої. Бо вона – жінка.

Це щодо «100 великих коханок». А ще ж є видання «100 великих жінок».

Княгиня Ольга, цариця Тамара, Жанна д'Арк, Катерина Медичі, Шарлотта Бронте, її сестри Емілі та Енн, Марія Башкирцева, Ліліан Войнич, Коко Шанель, Анна Ахматова, Агата Крісті, Марина Цветаєва, Віра Холодна, Голда Меїр, Маргарет Мітчелл, Любов Орлова, Галина Уланова...

А ще ж в Україні Соломія Крушельницька, Леся Українка, Катерина Білокур, Олена Теліга, Оксана Петрусенко, Клавдія Шульженко...

І ще багато-багато незвичайних жінок наших...

До них належить і наша героїня – Олена Глинська.

Два князі – великий князь і государ Василь III Іванович, який у 1505–1533 роках правив Московською Руссю, та князь, полководець і воевода тієї ж Русі Іван Овчина, обидва, кохаючи її над усе, не змовляючись називали велику княгиню «своєю любовнюкою» – «зазнобушкой».

І це довгий час тішило її, аж доки вона не втратила обох закоханих у неї князів. З одним вона була вінчана перед Богом, з другим... З другим грішила. Опинившись у самотині, вона стала просто «вершницею зі списом».

І такою її більше запам'ятали. І якщо хтось, бувало, не міг зразу збагнути, про кого йде мова, то перепитував:

– Олена?... Яка Олена?... А-а... Глинська... Реформаторка грошової системи Русі?... Та, що на грошах?... Вершниця зі списом?...

(З 1535 р. і протягом століть по всій Русі, а потім і в Росії карбувалися металеві гроші з зображенням вершника (багато хто був певний – вершниці) зі списом («копьем»), звані «копійками».)

Про неї, вершницю зі списом, і повість.

Про княгиню Олену Глинську, яка вийшла за одного, а полюбила іншого.

Тисячоліттями філософи і поети намагаються розгадати таємницю найсвятішого і незбагненного почуття – кохання. Дехто вважає: можливо, людина стала людиною не тоді, коли навчилася виготовляти знаряддя праці, а тоді, коли, зірвавши прекрасну квітку, подарувала її істоті іншої статі, як знак прихильності та першої іскорки кохання.

Кажуть, колись на небесах жили янгол Лю і янгол Бов. На перший погляд, і Лю, і Бов нічим не відрізнялися від решти янголів, але все ж було в них щось особливе. Лю володів усіма

якостями чоловіка. Він був сильним, сміливим, благородним, великодушним, турботливим і взагалі володів іще багатьма іншими якостями. Він уособлював мрію будь-якої земної жінки. А Бов була найвродливішою з усіх янголів. Її очі випромінювали незвичайне світло добра та милосердя. Її волосся сяяло так, ніби в нього були вплетені золоті ниті. Її голос, ласкавий і ніжний, міг зачарувати будь-кого. Не описати словами усіх чарів Бов...

Але Лю і Бов ніколи не пишалися собою, своєю винятковістю. Обидвоє янголів не знали про те, наскільки вони дивовижні та які незвичайні у них долі. (Треба сказати, що довгий час Лю і Бов навіть не підозрювали про існування одне одного.) Але їм судилося зустрітися...

Якось Бов гойдалася на ніжно-голубій і м'якій, як перина, хмарі та дивилася на землю. Вона думала про життя людей і мріяла хоч би кілька хвилин побути людиною. Вона так хотіла потрапити у світ земний, відчутти земні почуття. Несподівано мрії Бов урвав Лю. Він гуляв білосніжною хмарою і раптом побачив чарівну незнайомку, мимо якої вже не міг пройти. Лю присів поруч Бов, вони познайомились, і між ними відразу ж виник незвичайний потяг. Того дня, коли Лю і Бов зустрілися, народилося велике почуття! Лю і Бов не розуміли, що відбувається: вони не розлучалися ні на хвилину! Весь час янголи були разом, мовчки гуляли при світлі загадкового місяченька та зірок, а іноді сиділи на пухнастих хмарах, спостерігаючи за людьми. Лю і Бов не могли і не хотіли існувати одне без одного...

Але за законами небес янголи покликані допомагати людям, зобов'язані творити чудеса – у янголів немає часу для прогулянок та бесід. Лю і Бов порушили священний янгольський обов'язок, а тому їм заборонили зустрічатися. Вони тяжко переживали розлуку і врешті-решт збагнули, що не можуть змиритися з такою суворою заборобою. Янголи вирішили назавжди покинути небеса і стати простими смертними. Спустившись на землю, Лю і Бов утратили осяйні німби, крила, унікальні здібності та безсмертя. Але тепер, ставши людьми, вони спізнали, що таке справжнє щастя. І невдовзі у їхній щасливій сім'ї лучилася важлива подія – народження донечки. Але дочка їхня була янголом, тож невдовзі після свого народження маленьке янголя піднялося на небеса...

На небесах чарівне янголятко в пам'ять про батьків назвали Любов'ю.

Відтоді й кажуть: Любов є й буде доти, доки існуватимуть люди.

Давні слов'яни поклонялися, окрім інших, також і богам любові – Ладі, Лелю. А ось у деяких народів символом кохання була бджола, бо поєднувала (як і любов) «солод меду і гіркоту жала».

І щоб причарувати кохану людину, ще на зорі людства йшли до ворожок, шукали чарзілля, купалися в любистку, використовували різні замовляння...

Олена знехтувала віковичним – ще зі слов'янських і давньоруських часів – народним застереженням про те, що «чужий чоловік до часу, а свій до смерті», що «чужого чоловіка полюбити – себе погубити»...

І княгиня Олена прискорила власну загибель, полюбивши чужого чоловіка, який мав (історія теж стара, як світ) жінку і дітей. А маючи їх, полюбив чужу жінку (себто княгиню Олену), а вона, маючи чоловіка, полюбила його. Мабуть, на лихо собі, на біду. Як і він полюбив її на лихо собі, на біду, і був за те владою страчений...

Бо вийшло, як у пісні:

Цвіте терен, цвіте терен,
Та й цвіт опадає;
Хто з любов'ю не знається —
Той горя не знає...

Пролог-2

І оглядали таємні принади красних дівиць: що там у них із цнотою – дівочою незайманістю

...Наречених, що вже були на відданні та звалися відданицями, у визначені дні привезли до Москви у Кремль на оглядини до великого князя всієї Русі, – сотні й сотні красунечок боярських і дворянських. Раніше бувало, що й по тисячі звозили (щоб вибір був), як то було за першим і другим одруженням Василя ІІІ, а вже з них великий вибирав собі – от уже була нелегка робота! – одну, найвродливішу. Усі були гідні стати великою княгинею в Кремлі, але князь усе одно мав вибирати єдину. Не мусульманин же він, які можуть і четверо чи більше жінок мати, а християнин мав удовільнитися однією-єдиною, яка ставала великою княгинею, сиріч государинею.

Але перед тим як владика Кремля починав вибирати собі дівичку-красу, досвідчені бабці, спеціалістки в інтимних ділах, за зачиненими дверима, звелівши дівчатам роздягтися донага, прискіпливо і пильно оглядали з голови до п'ят їхні таємні принади-спокуси, перевіряючи, як там у них із цнотою, із дівочою незайманістю...

А вже потім із сотень і сотень красунь великий князь вибирав собі єдину, найгіднішу і найвродливішу – вона й виходила за государя. А решту красних дівиць видавали за придворних бояр та дворян.

Так великий князь Василь ІІІ і вибрав Соломонію Сабурову за першим одруженням, а по 20 роках вибрав і Олену Глинську – за другим одруженням.

І обох Васильї у різні роки свого життя любив, молодів із ними. Ось тільки перша його обраниця так і не ошчасливила спадкоємцем князя і князівство Московське. За що й поплатилася.

«Который имел редкое счастье властвовать сорок три года и был достоин оного...»

Це так знаменитий історик Микола Карамзін у своїй епохальній «Истории государства Российского» захоплено-велично, аж врочисто відгукнувся про батька Василя ІІІ, великого князя Івана ІІІ. Це коли він оженився зібрався на візантійській принцесі...

«Великий князь желал чрез собственного посла удостовериться в личных достоинствах Софии и велел для того Ивану Фрязину ехать в Рим, имея доверенность к сему венецианскому уроженцу, знакомому с обычаями Италии. Посол возвратился благополучно, осыпанный ласками Павла ІІ и Виссариона; уверил Иоанна в красоте Софии и вручил ему живописный образ ее.

25 мая послы Иоанновы были введены в тайный совет Папский, вручили Сиксту великокняжескую, писанную на русском языке грамоту с золотою печатю и поднесли в дар шестьдесят соболей. В грамоте сказано было единственно так: «Сиксту, Первосвятителю Римскому, Иоанн, Великий князь Белой Руси, кланяется и просит верить его послам». Именем государя они приветствовали Папу, который в ответе своем хвалил Иоанна за то, что он, как добрый христианин, не отвергает Собора Флорентийского и не принимает митрополитов от патриархов Константинопольских, избираемых турками; что хочет совокупиться браком с христианкою, воспитанною в столице апостольской, и что изъявляет приверженность к главе церкви. В заключение святой отец благодарил Великого князя за дары. Тут находились послы неаполитанские, венецианские, медиоланские, флорентийские и феррарские: июня 1 София в церкви Св. Петра была обручена государю Московскому, коего лицо представлял главный из его поверенных, Иван Фрязин...»

Іван Васильович III зайняв великокнязівський престол у 1462 р. (правитиме, себто перебуватиме на княжінні, до 1505 р.). «Ему было суждено завершить самые важные дела его предшественников, много потрудившихся для собирания земель русских вокруг Москвы, для освобождения их от татарского владычества и построения новой русской государственности».

Історик С. М. Соловйов писатиме:

«Расчетливость, медленность, осторожность, сильное отвращение от мер решительных, которыми можно много выиграть, но и потерять при этом стойкость в доведении до конца начатого, хладнокровие – вот отличительные черты Иоанна III».

Коли 1462 р. помер старий московський князь Василій I Темний, а престол перейшов до його 23-літнього сина Івана, руська земля розпалася на багато дрібних князівств і уділів, серед яких було не велике і не багатолюдне Московське князівство. На півночі воно межувало з незалежним Тверським князівством, ще далі на північ і схід володіння московського князя межували з володіннями новгородськими, ростовськими, ярославськими (Новгородська земля була більшою за Московську). А ще ж був вільний Псков, а на заході Московія межувала з Литвою, з містами Полоцьком, Смоленськом, між Калугою та Коломною Московія межувала з великим князівством Рязанським. На Верхній та Середній Волзі господарювали татари Казанського царства і в'ятичі. Та й сама Московія повністю не належала великому князеві – всередині її були чотири уділи братів Івана III та верейський уділ його дядька Михайла.

Іван III, попри молодість, був вельми рішучим, владолубним, мав крутий норов, до мети часто й по трупах ішов. Вже за рік ярославські князі уступили Івану III вотчини, відмовившись від своєї самостійності, били Івану чолом, аби взяв до себе на службу.

Московський князь кинув свої війська на Новгород, який споконвіку був вільним, не просто й не легко, але підкорив його – гармати Івана били й били по Новгороду, доки новгородці не запросили пощади. Чи то пак, «спаса». Захопивши місто вольне, Іван III багатьох верховодів повстання стратив, більше тисячі сімей купецьких та боярських розселив по Московському князівству, потім військо погнало з Новгорода ще сім тисяч сімей, а їхнє майно стало власністю великого князя. Багато висланих – а це було взимку, – загинуло в дорозі, в Новгород на їхні обійстя переселяли московитів... Після шлюбу з візантійською царівною Іван III раптом став свавільним государем і, казали, наганяв страх одним своїм виглядом, а жінки впадали в непам'ять від одного його гнівного погляду. Придворні зі страхом за своє життя вимушені були в часи дозвілля забавляти свого государя, а коли він, сидячи у кріслі, дрімав, не сміли кашлянути чи зробити необережний рух, щоб не розбудити його.

Був він високий, худорлявий і вродливий чоловік.

На коня сяде – витязь витязем...

Саме йому поталанило покінчити з татарським ігом. Спершу він відмовився платити орді щорічну данину. Хан Ахмат організував похід на Русь, як то раніше не раз бувало. І за Батия теж. За свідченням літописця, із царем прийшла вся орда.

Іван III вивів своє військо назустріч. Татари і русичі стали на протилежних берегах Угри, притоки Оки. Затіяли стрілянину через ріку. Того року рано вдарили морози, і ріка замерзла. Треба було діяти, але першим не витримав Ахмат. Як писатиме літописець, на нього «найшов страх від Бога і побіг він у свої степи. Так позбавив Бог Руську землю від поганих татар». Відбулося це року 1480 р. І всі ці роки тривало (різними, звісно, способами) іноді за згодою, іноді кров'ю великою – збирання руських земель, зникали уділи – породження феодальної роздробленості. Територія князівства Івана III виросла більше як удвічі. До Великого князівства Московського влилися частини Рязанської, Тверської, Ярославської, Ростовської земель. А ще ж – В'ятська земля, Перм, Новгород, Псков... Непомітно, але цілеспрямовано князівство ставало державою. Обновлювались і зміцнювались старі міста, виникали нові, дедалі більше в них з'являлося кам'яних будівель. По містах і селах зводились храми.

Чи не найбільше змінювалася Москва – Іван III постійно запрошував заморських зодчих. У стінах Кремля здійнялися Успенський та Благовіщенський собори, почали споруджувати дзвіницю Івана Великого, збудували башти Спаську і Собакіна (Арсенальну), з'явилась в усій красі Грановита палата.

Крім архітекторів-будівельників, Іван III запрошував до Московії закордонних лікарів, техніків. Одне слово, Москва виходила на світову арену.

Європейці почали цікавитися Руссю, що тоді була знана як Московська. Особливо після того, як німецький дипломат і мандрівник Зигмунд Герберштейн в 1517-м і 1526 році відвідав Москву як посол «Священної Римської імперії», ба навіть видав у Відні латиною «Записки про московитські справи». Буцімто русів цей гоноровитий німець змалював тенденційно, явно перебільшуючи їхню відсталість. Зокрема, він ніби писав – чи розказував у салонах – про якихось «чудесних» (маючи на увазі, очевидно, химерних) людей, зарослих звіриною шерстю, з собачими головами (обличчя у них на грудях). Вони хоча і безногі, але з довгими руками... Буцімто в Московії навіть риби водяться людиноподібні, «тільки німі»... Нібито про такі химери йому розказували самі московити.

«Сии басни, – зазначив історик М. Карамзін, – питали любопытство грубых умов». Можливо. Але так чи інак, попри курйози, в Європі все ж почали з цікавістю придивлятися до Москви й загадкової Русі, що невідомо де взявшись на історичній арені, почала стрімко набирати сили...

Іван III першим із князів почав зватися в офіційних документах «Іоанн, Божою милістю государ всея Русі». До нього навіть уперше почав застосовуватись титул «цар», що означав найвищий ступінь самодержавної влади – він прирівнював його до великих правителів світу. І вже народна уява почала звати його Грозним, хоча згодом це жахливе прізвисько прикладеться до іншого Івана – IV.

Для своєї держави Іван III вигадав новий герб: на одному боці царської печаті було зображення двоголового хижого орла (цей символ перекочував у Московію від грецьких царів), а з другого – вершник, який перемагає списом змія.

Сину своєму Василю Іван III передасть князівство Московське уг'ятеро більше за те, що його він у свої двадцять два роки отримав.

Але, щоб підняти міжнародний престиж престолу, князь вирішив узяти другий шлюб (перша жона його померла, залишивши йому сина Івана): оженитися на племінниці останнього візантійського імператора, вихованій при дворі римського папи – Зої Палеолог (на Русі вона отримає ім'я Софія).

За М. Костомаровим, Зоя Палеолог «въехала в Москву 12 ноября, рано поутру, при стечении любопытного народа. Митрополит встретил ее в церкви: приняв его благословение, она пошла к матери Иоанновой, где увиделась с женихом. Тут совершилось обручение: после чего слушали обедню в деревянной Соборной церкви Успения (ибо старая каменная была разрушена, а новая недостроена). Митрополит служил со всем знатнейшим духовенством и великолепием греческих обрядов; наконец обвенчал Иоанна с Софиею, в присутствии его матери, сына, братьев, множества князей и бояр, легата Антония, греков и римлян. На другой день легат и посол Софииных братьев, торжественно представленные Великому князю, вручили ему письма и дары».

А з ними і саму принцесу, князеві-цареві московитів, вручив – як річ коштовну, що її треба берегти, як око в лобі.

Князь Іван аж затремтів, як угледів діву-принцесу.

– Ось вона, славної Візантії славна дочка! Просимо любити і жалувати...

– Моя... – видихнув Іван. – Така мені й у сні приходила. Тепер Москва з Візантією на віки поєднається, а в Кремлі нове сонце засяє, бо жона для мужа і є сонце небесне...

«Довольный славным успехом (свого чергового походу з приєднання інших князівств до свого. – *В. Ч.*), Иоанн скоро насладился и живейшею семейственною радостью. София была уже матерью трех дочерей: Елены, Феодосии и второй Елены; хотела сына и вместе с супругом печалилась, что Бог не исполняет их желания. Для сего ходила она пешком молиться в обитель Троицкую, где, как пишут, явился ей св. Сергей, держа на руках своих благовидного младенца, приближался к великой княгине и ввергнул его в ее недра: София затрепетала от видения столь удивительного: с усердием облобызала мощи святого, и чрез девять месяцев родила сына, Василия. Сию повесть рассказывал сам Василий (уже будучи государем) митрополиту Иоасафу». (*М. Карамзін. «История государства Российского».*)

І в біографії великого князя московського Василя ІІІ з'явився промовистий рядок: «Син Івана ІІІ Васильовича і візантійської царівни Софії Палеолог».

Палеологи – остання імператорська династія у Візантії (1261–1433). Заснована імператором Нікеї Михайлом VIII Палеологом. Зоя (що грецьк. означає життя) було її ім'я, дане їй від народження, Софією (з грецьк. – мудрість) принцесу було названо в Московській Русі. Так от, Зоя-Софія Палеолог була племінницею імператора Константина XI. Шлюб із візантійською принцесою Софією Палеолог Іван ІІІ використав для піднесення авторитету Московської Русі, що набирала силу в міжнародних відносинах, і для зміцнення великокнязівської влади. А заразом, щоб вирізнитися з-поміж руських князів – бодай і жінкою. Адже ж принцеса з чужої імперії.

Рік народження Софії Палеолог в історії залишився невідомим, а не стане її у 1503 р. Василеві, майбутньому володарі Московії, на той час виповнилося 24 роки, Іван ІІІ вже оголосив його спадкоємцем, а він іще був неодруженим – «в противность тогдашнему обыкновению».

Загуляв княжич (дівок у нього було та було), але все то так, ради забавки. Гульки його вже явно затягувалися й починали викликати небажані пересуди. Треба було спішно обзаводитися (бодай для престижу) княгинею родовитою, а ще краще – іноземкою. Та й великий князь Іван ІІІ відчував деяку незручність, аж ніяковість: синові вже скоро 25 стукне, а він усе ще одинак. Куди воно годиться! Ще казна-що подумають московити. Негодящий, мовляв, у Івана синок для женіння, а князь його призначив спадкоємцем (хоч одинак великим князем не може бути).

Спершу Іван думав оженити сина на принцесі з чужоземелля (як і сам оженився) – солідніше так. А будучи союзником Данії, він і запропонував тамтешньому королю одружити свого сина-спадкоємця на його дочці-принцесі. І таким робом утвердити їхню дружбу. Так і запропонував датському послу, який перебував у Москві, передати своєму королю, і посол погодився й передав, але...

Але його величність король датський, мабуть, на догоду шведам, яких він забаг знову собі підкорити (вони не терпіли Московської Русі), ухилився від виявленої йому честі бути тестем спадкоємця великокняжого престолу московитів і віддав дочку свою, принцесу Єлисавету, за курфюрста Бранденбурзького, піднісши «гарбуза» сановитому московиту. Але той навіть на образі вже не мав часу – відчував свою швидку кончину, а кістлява вже стояла у нього за плечима. А так хотілося оженити сина та благословити його щасливий шлюб... Та часу шукати синові наречену в чужоземеллі в Івана вже не було, як і здоров'я. І тоді князь вирішив оженити сина на підданій – Русь теж не бідна на гідних дівичь.

І великий князь Іван ІІІ ухвалив: красних дівичь для сина Василя, найгідніших із гідних, найкращих із кращих на вроду, із родів знатних, поведінки взірцевої, вибирати серед дочок боярських і дворянських та притьом звозити їх до Москви, у Кремль на оглядини.

І потяглися з усіх кінців Русі до Москви завітчані візки, в яких везли красних дівичь наляканих (вперше-бо дівичі залишали отчу садибу) і водночас обнадієних – адже кожна споді-

валася, що саме її на роль жони і великої княгині вибере Василій, царський син і спадкоємець престолу...

Допомагав вибирати найгіднішу батько. Великий князь Іван III радив синові вибрати дщер боярина (між іншим, за походженням грека, але вже обрусілого – Юрія Малого), чия дочка, красуня з красунь, теж була на виданні – чим не пара для Василія? Але жених раптом уперся: не хочу дочку боярина Малого, а хочу Соломонію (і де він її встиг углядіти?) дочку Юрія Сабурова, хоч і не дуже знатного, але одного з потомків якогось там ординського хана. Його дочку й вибрав Василій.

Юрій Сабуров мешкав у Москві, неподалік Кремля, тож чи варто було здійсмати гам-тарарам та звозити до Москви дівиць з усієї Русі, коли така виявилась у самій Москві?...

Але серцю не накажеш.

– Діло молоде, – зітхнув князь Іван III. – Я теж замолоду, бувало... Бути так, як вирішив мій син. Зрештою, не нам із нею жити, а Василеві, тож коли що – на себе нарікатиме...

Отож вибрав Василій дівицю Соломонію, а батько її, дворянин Сабуров, на radoщах, що ось-ось стане тестем спадкоємця престолу, влаштував бучний бенкет. Гульки були такі, що їх довго потім згадували московити...

Вибір Василія так прокоментує М. Карамзін:

«Соломония отличалась как, вероятно, достоинствами целомудрия, так и красотою, цветущим здоровьем...»

Василій був у захваті від Соломонії.

І життя їхнє буде довгим та щасним – Василій князуватиме, водитиме раті в походи, завойовуючи для свого князівства нові й нові землі – де князівство, а де бодай удільчик, все згодиться, – а велика княгиня Соломонія, чекаючи-виглядаючи його з походів, доглядатиме разом з мамками їхніх діток, а найперше – сина-спадкоємця...

І на radoщах, що небеса ошчасливили його Соломонією, велів в усіх московських церквах в усі тамтешні дзвони радісно дзвонити, а жебракам щедро давати милостиню, аби молилися за здоров'є Василія та Соломонії...

Соломонія таки принесла Василеві оберемок щастя, але стільки ж (якщо не більше) й нещастя. І матиме Василій клопіт із нею превеликий, але...

Але – згодом, а поки що він із нею, наче Адам із Євою, в раю-едемі розкошує.

І слухають вони Сирін – птаху райську, яка має людський вигляд, а співом своїм бере в полон, і людина тоді відчуває неймовірну радість.

Щоправда, тільки щасливі та радісні люди можуть чути чарівний спів Сирін. Ось тільки заковика: зникає цей птах так само швидко, як слава та успіх...

Частина перша

Вигнання княгині Соломонії

І шлюб із першою жоною Соломонією Сабуровою у Василя III, попри бурхливу радість перших років спільного життя, врешті-решт, виявиться таким, якого князь аж ніяк не чекав – невдалим. І причини того були вагомими: за 20 (двадцять!) років спільного з нею життя і любові у них так і не з'явилися діти. Бодай одне – спадкоємець...

Великий князь і велика княгиня, занепокоєні відсутністю нащадка, до чого тільки не вдавалися: постійно їздили на богомілья, прикладалися до всіх чудотворних ікон Русі, але все було марно. Чомусь Господь не посилав їм спадкоємця – за які такі гріхи? Не інакше, як Соломонія чимось не догодила Всевишньому. І тоді Василь III таки зважився на нечуване – розлучення.

Як підкреслювалось і наголошувалось: із причини «неплідства» княгині.

За М. Карамзіним

«Тогда великий князь, свободный от дел воинских, занимался важным делом семейственным, тесно связанным с государственною пользою. Он был уже двадцать лет супругом, не имея детей, следственно и надежды иметь их. Отец с удовольствием видит наследника в сыне: таков устав природы; но братья не столь близки к сердцу, и Василиевы не оказывали ни великих свойств душевных, ни искренней привязанности к старейшему, более опасаясь его как государя, нежели любя как единокровного. Современный летописец повествует, что великий князь, едуци однажды на позлащенной колеснице, вне города, увидел на дереве птичье гнездо, заплакал и сказал: «Птицы счастливее меня: у них есть дети!» После он также со слезами говорил боярам: «Кто будет моим и русского царства наследником? братья ли, которые не умеют править и своими уделами?» Бояре ответствовали: «Государь! неплодную смоковницу посекают: на ее месте сядят иную в вертограде». Не только придворные угодники, но и ревностные друзья отечества могли советовать Василию, чтобы он развелся с Соломониею, обвиняемою в неплодии, и новым супружеством даровал наследника престолу. Следуя их мнению и желая быть отцом, государь решился на дело жестокое в смысле нравственности: немилосердно отвергнуть от своего ложа невинную, добродетельную супругу, которая двадцать лет жила единственно для его счастья, предать ее в жертву горести, стыду, отчаянию нарушить святой устав любви и благодарности. Если митрополит Даниил, снисходительный, уклончивый, внимательный к миру более, нежели к духу, согласно с великокняжеским синклитом признал намерение Василиево законным или еще похвальным, то нашлись и духовные, и миряне, которые смело сказали государю, что оно противно совести и церкви. В числе их был пустынный инок Вассиан, сын князя литовского Ивана Юрьевича Патрикеева, и сам некогда знатнейший боярин, вместе с отцом в 1499 году неволею постриженный в монахи за усердие к юному великому князю, несчастному Димитрию. Сей муж уподоблялся, как пишут, древнему святому Антонию: его заключили в Волоколамском монастыре, коего иноки любили угождать мирской власти; а престарелого воеводу, князя Симеона Курбского, завоевателя земли Югорской, строгого постника и христианина, удалили от двора: ибо он также ревностно вступался за права Соломонии. Самые простолюдины – одни по естественной жалости, другие по Номоканону – осуждали Василия».

Бездітність монархів на Русі була не таким уже й рідкісним явищем, а отже, проблемою з проблем.

Бездітним виявиться і син Івана Грозного Федір Іванович – йому судитиметься увійти в історію останнім представником династії Рюриковичів. Федора Івановича ще називали (не

без підстав) «блаженным». По смерті свого батька Івана IV виявився його єдиним спадкоємцем, тому й став царем Русі. Хоча сам Грозний називав його «постником и молчальником», «более для кельи, нежели для власти державной рожденным» – між іншим, сам же такого сина й породив.

Федір був «росту малого, дрябл телом, лицом бледен; всегда улыбался, но без живости; двигался медленно, ходил неровным шагом от слабости в ногах; одним словом, изъявлял в себе преждевременное изнеможение сил естественных и душевных».

Польський посол тих років писав про руського царя:

«Хотя про него говорили, что у него ума не много, но я увидел, как из собственного наблюдения, так и из слов других, что у него вовсе его нет».

Федір тільки значився царем, а фактично всіма державними справами тоді заправляв Годунов. А щодо Федора, то він цілком і повністю віддавався своїм дивацтвам: «Простой, тихий, чрезвычайно набожный (це й зіграє з ним злий жарт. – В. Ч.), очень ласковый и милостивый царь. Вставал около четырех часов утра и весь день проводил в молениях, службах, ласковых беседах с боярами и в нежном ворковании с супругой. Любил царь вкусно и сытно поест. После обеда отдыхал три или два часа – меньше в том случае, если ходил в баню или отправлялся смотреть кулачные бои. Вечера проводил с шутами, карлами и карлицами. После ужина молился перед сном и умиротворенный отходил ко сну».

Він був настільки релігійним, що вважав подружні стосунки гріховними. І як результат – помер бездітним 1598 р. З його смертю на троні московському урвалася династія Рюриковичів, яка правила Руською державою 736 років, починаючи від легендарного Рюрика.

8 куль і 106 шабельних ударів – на двох, – що буває, коли королева виявиться безплідною Вставна новела

Це трапилося 1903 р. у Белграді.

Спадкоємець сербського престолу Александар Обренович (син короля Милана і королеви Наталії), ставши королем (батько-король зрікся престолу на користь сина) того року одружився. Все б нічого – не може король на троні бути холостим, але Александар оженився зі скандалом – ледь чи не на всю Європу, не кажучи вже про своє королівство. Адже претендентка на королівське серце й руку (її звали Драга) аж ніяк не могла стати дружиною монарха. Що з того, що Драга була вродливою, вдатною на розум, успішно музичила, вільно спілкувалася французькою, а на довершення до всього ще й писала вірші та оповідання, публікуючи їх у сербській пресі. Що з того, адже Драга була простого роду (онука хліботорговця), а така простолюдінка не могла стати жоною монарха і королевою. Окрім того, вже була вдовою (чоловік її помер). І до всього була аж на 15 років старшою за молодого короля!

Яким зіллям вона обпоїла королевича, який щойно королем став? Якими чарами зачарувала? Не інакше, як відьомськими...

Тож і не дивно, що намір Александара одружитися з такою всіх обурих. Проти його забаганки виступили батьки Александара, міністри, чиновники і генерали.

І навіть правлячі династії Європи були шоковані наміром Александара. Батько Александара, екс-монарх Милан, зробив кілька спроб відрадити сина од такого женіння на простолюдінці, але той затявся на своєму. Тоді батько вирішив скинути сина з престолу і для цього почав готувати переворот, але син поспішив оголосити батька поза законом і дозволив будь-якому «чесному сербу» розстріляти його на місці! Батькові довелося тікати з Сербії. Не винісши душевних переживань, екс-монарх помер, а синок його тим часом одружився з Драгою та поспішив оголосити її королевою усіх сербів.

Нова королева Сербії відразу ж проявила свій крутий і гордий норов: примушувала всіх цілувати їй руку, кидала в обличчя чиновникам папери, а за не досить шанобливий поклін виганяла з посади. Але це ще так-сяк – брак виховання... Виявилось, що королева не може народити спадкоємця і взагалі лікарі винесли її величності свій жахливий вердикт: вона ніколи не зможе мати дітей...

Як? Королева безплідна? Сербія не матиме спадкоємця на престолі? Та це ж... Без спадкоємця королівство захиріє. Насмішка на всю Європу – Сербія не може мати спадкоємця трону! Бідна, бідна Сербія...

Але безплідна королева і тут не розгубилася: ну й що з того, що вона не може народити спадкоємця трону? Спадкоємець буде! Він уже є. І вмовила чоловіка передати права на престолонаслідування... її рідному братові Никодиму. Щоправда, це суперечило законам Сербського королівства, але що з того? Сербія буде мати короля – Никодим готовий змінити (коли виникне потреба) Александара на троні і вже почав до цього готуватися.

Кажуть, що король був безумно закоханий у Драгу, себто любов його виявилась якоюсь... маніакально-хворобливою. Потрапивши під п'яту своєї любії королеви, Александар визнав таки брата своєї жони за свого наступника на троні. А тих, хто в Белграді вийшли на мітинг протесту, поліція з наказу короля просто... розстріляла. Що ж до військовиків, генералів та офіцерів, які теж протестували, король звільнив їх з армії без права носити мундир.

І в Сербії почала визрівати потужна антиурядова змова – геть безплідну королеву і короля, який у неї під каблуком! Головними призвідцями змови виступили військовики – задум підтримали 30 генералів і 600 офіцерів. Перед виступом змовники востаннє запропо-

нували Александару відмовитися від Драги (її можна зіслати у віддалений монастир, а його величність має вдруге одружитися, але вже на плідній королеві...). В такому разі вони пообіцяли не виступати проти його величності...

Король, почувши таке, аж ошалів. (У таких випадках кажуть: як із ланцюга зірвався!) Заявив, що ніколи не відмовиться від своєї жони! Що з того, що вона безплідна і не може народити спадкоємця? Спадкоємцем буде її брат, а якщо армія наважиться виступити, то він накаже публічно розстріляти кожного десятого офіцера!

Оскільки з королем було неможливо домовитися, змовники виступили проти короля, проти безплідної королеви і проти того, аби її брат став спадкоємцем престолу. І все скінчилося вельми печально.

Змовники, увірвавшись до палацу, короля з королевою убивали довго й жорстоко: король Александар Обренович отримав 6 куль і 40 шабельних ударів, а королева – 2 кулі і 66 (подумати тільки: шістдесят шість!) шабельних ударів. Того ж вечора стратили і її брата Никодима.

Жорстоко? Звичайно, але...

Все почалося з того, що королева виявилась безплідною.

Розлучення з княгинею Соломонією

Як свідчить літописець, Василій III з тугою задивлявся на пташині гнізда, у яких цвірінчали-пищали пташенята.

Казав, бувало, замислено, мовби нікого й не засуджуючи:

«Всякий звір у норі потомство має, а я у Кремлі бездітний... Ще варнякатимуть, що моя в тім провина...»

І це нещастя – відсутність дітей – було нещастям не лише його особистим та його великокняжожої сім'ї, а й князівства в цілому, якому відсутність у правителя спадкоємця загрожувало феодальним безвладдям.

Великий князь дуже любив Соломонію та довго не знав, щож йому робити? Але він жив із Соломонією і терпляче чекав і сподівався, що вона ось-ось його потішить (і князівство теж) спадкоємцем. Оскільки ж спадкоємця не було й не було, Василій спершу почав підшукувати такого, кому на крайній випадок можна було би передати владу, аби уникнути смуту. Між тим у Москві виростав і, зрештою, виріс і змужнів брат казанського хана Мухаммед-Еміна царевич Худайкула (чи – Кайдулу), який прийняв у хрещенні ім'я Петро. І ось Василій III ще 1506 р., як писатимуть, з метою налагоджування добрих стосунків із войовничою Казанню віддав за татарського царевича Петра свою 14-літню сестру, княжну Євдокію Іванівну. І гадав, що в крайньому випадку, якщо в нього так і не з'явиться спадкоємець, передати йому владу. У 1509 р., йдучи походом на бунтівний Псков, Василій, ще не маючи спадкоємця, написав заповіт, згідно з яким на випадок його загибелі в тому поході (все могло трапитися) престол Великого князівства Московського мав успадкувати татарський царевич (у хрещенні Петро). Цим, як писатимуть історики, Василій вирішував проблему спадкоємця, адже подібний крок «представлял существенный интерес для борьбы за решение казанской проблемы. Назначение царевича Петра наследником... создавало возможность мирного воссоединения России и Казани в единое государство», а отже, було би позбавленням від багатолітніх кровопролиттів на східному порубіжжі... Але... Як не щастить, то не щастить. У 1523 р. царевич Петро несподівано помер. Його поховали у старовинній (як спадкоємця престолу) великокнязівській усипальниці – в Архангельському соборі Кремля. І питання про спадкоємця престолу знову виявилось відкритим. І з його вирішенням баритися не можна було: Василію вже було далеко за сорок, а це за мірками тодішніх часів – дід дідом.

«...Чтобы обмануть закон и совесть, предложили Соломонии добровольно отказаться от мира – она не хотела. Тогда употребили насилие: вывели ее из дворца, постригли в Рождественском девичьем монастыре, увезли в Суздаль, и там, в женской обители, заключили. Уверяют, что несчастная противилась совершению незаконного обряда, и что сановник великокняжеский, Иван Шигона, угрожал ей не только словами, но и побоями, действуя именем государя, что она залилась слезами, и надевая ризу инокини, торжественно сказала: «Бог видит и отмстит моему гонителю». Не умолчим здесь о предании любопытном, хотя и не достоверном: носился слух, что Соломония, к ужасу и бесполезному раскаянию великого князя, оказалась после беременною, родила сына, дала ему имя Георгия, тайно воспитывала его и не хотела никому показать, говоря: «в свое время он явится в могуществе и славе». Многие считали то за истину; другие за сказку, вымышленную друзьями сей несчастной добродетельной княгини» (*М. Карамзін*).

«Бог бачить і відомстить моему гонителю...»

Так буцімто кричала Соломонія, коли, скрутивши руки, її посадили на візок везти на доживання віку в монастир...

І ще буцімто вона голосила:

– Це в князя Василя немає дітей! То він, а не я – безплідний. А в мене були б діти, дак ні з ким їх прижити. Мені треба мужа плідного, а в князя сім'я мертве єсть! То від кого ж я могла запліднитись? Коханця завести – не привчена замолоду мужа зраджувати. А він мене зрадив. От йому Бог за це й відомстить! Бо він зрадливець, Господь і діток йому не посилає.

Звинуватити великого князя в безплідності? За свою намову на Василя Соломонія ризикувала життям. Адже всі знали: безплідна вона, а не князь. Чоловік у сім ділі – як півень: прокукурікав на світанку, а там хай воно само розвидняється. От і Василь... Своє він робить справно, а решта від жони залежить. Того вона й не вагітніє, що як та смоківниця – безплідна. Будь-який чоловік з такою розійдеться. Корову ялову на забій ведуть. Смоківницю безплідну зрубують, а жону безплідну втришия виганяють.

За свідченнями О. Бичкова у книзі «Московія», 2006 р., Василь III дав Соломонії розлучення і заслав її в монастир. «Кажуть, Соломонія, як могла, противилась, сльози лила і зачерствілого серцем супруга благала, але в черниці її все одно постригли в кінці 1526 року в Рождественському московському монастирі – у тому самому, у якому всього кілька років тому вона освячувала головний собор. Поводилась Соломонія під час «ропусной» процедури, за словами літописця, нескромно: чернече вбрання на землю кидала і ногами його топтала. Від того, за свідченням історика Д. Мордовцева, присутньому на церемонії боярину Івану Шигоні навіть довелося «уперіщити її палицею».

І це була платня за двадцять років найвірнішої любові до князя Василя, що її сам князь Василь називав ліпотою (а княгиню – Ладою своєю...).

Ладо або Лада – божество світла, краси, миру, радощів, любові, веселощів, згоди та всякого гаразду. Їй жертвували ті, хто укладав шлюб, славили в піснях її ім'я, жінки та їхні донечки на луках, взявшись за руки, танцювали і співали: «Ладо, Ладо, ди-ди-Ладо, ти великий Ладо, ти наш любий Ладо, ти завжди з нами, а ми завжди з тобою...»

І князь Василь, коли ще не затівав розлучення з Соломонією, а терпляче чекав од неї дитини, теж, бувало, співав їй, як вони сиділи на ганочку терема: «Ладо-Ладо, ди-ди-Ладо ти моє...»

І пригортав до грудей кохану Соломонію...

Іноді, наче ті молодята, наспівували вони – сидячи одне перед одним, поклавши руки одне одному на плечі, – давню пісню Русі про «грішну» любов, що за неї (за недозволену любов) молодих закоханих було покарано лютою смертю. А вони ж були такі щасливі (це був їхній найбільший «гріх») і так вірно любили одне одного...

І Соломонія наспівувала своєму коханому:

Василь-дружочек, потронуся ко мне,
Потронуся, подвинься,
Обоймемся да и поцелуемся...

О, які то були обійми рвучкі, які гарячі поцілунки князя Василя та Лади його, княгині Соломонії! І здавалось, що немає у світі такої сили, яка б їх могла розлучити...

Хай що він робив, хоч де бував (і в походах теж), але згадував княгиню Соломонію щоденно й по кілька разів на божий день, так і лунав її милий голосок у всьому його естві, а найперше – у серці та душі.

Дочекавшись ніченьки, підхоплював її, ласкаву й покірну, що так і тулилась до нього, ніс до полатей, вони обіймалися, цілувалися – аж Василь молодів і від щастя хмелів і казав, бувало:

– І не відаю, де я ниньки – у Кремлі чи в раю-едемі...

– А мені з тобою, Ладо моє, повсюди рай, – лащилася Соломонія.

– Господь наш зело мудрий, – вголос міркував Василій, лежачи з Соломонією та поклавши голову їй на груди. – Сотворив Адама і побачив, що він самотній, тож і в раю йому маркітно і чогось не вистачає... Пригадуєш, Ладо моє, Святе Письмо: і сказав Господь Бог: «Недобре, щоб бути чоловіку самотнім. Створю йому поміч, подібну до нього». І створив Господь з Адамового ребра йому жону, і промовив Адам: «Оце тепер вона – кістка від костей моїх і тіло від тіла мого... Покине чоловік батька свого та матір свою, та й пристане до жінки своєї – і стануть вони одним тілом».

– Чуєш, Соломоніє? – по хвилі питав. – І ми з тобою – одне тіло, як казав Адам.

Соломонія Сабурова не вдалася писаною красунею, але щось у ній, попри все, було таке звабне й навіть чарівне...

Та дні змінювалися днями, тижні – тижнями, місяці – місяцями, роки – роками, а оте обіцяне Соломонією «ось-ось», не раз нею проголошене, чомусь не наставало, і спадкоємець Іван IV Васильович так і не з'являвся в Кремлі...

Наче наврочено їй було злими чи заздрісними людьми, чи якоюсь нечистю наслано... Соломонія потай вже й побоюватися почала мужа свого – чого доброго, ще Василій може її покинути... У Святому Письмі – якось чула від дяка, – буцімто велено зрубувати безплідну смоківницю, бо який же рай без плодів солодких?...

Про себе затято вирішила: хай зрубують якусь там безплідну смоківницю, а вона себе на поталу не дасть. Не на ту натрапили! Не попустить, бо – невинна. Та й князь Василій... Охолов уже до неї як до жони, про любов і забув, от вона й не може од нього понести. Бо як же без любові зачати дитинча?... Без охоти й без жаги... Так їй московська ворожка із Заряддя, коли вона до неї по пораду звернулася, пояснила. Збайдужів до тебе, каже, князь, охолов, тож його треба приворожити... Як? От я тобі чар-зілля дам, од якого потяг до жінки в мужа з'являється. Ще й розтопленого воску в чар-зілля крапну. Як сяде він обідати, наллеш йому чару вина заморського, а в ту чару (тільки щоб ніхто не бачив!) і накрапаєш чар-зілля. Те, що має чаклунську силу, що чоловіків до молодниць приворожує... От князь за обідом хильне привороту, а ввечері... Неодмінно вона в ту ніч понесе. Князь звідтоді любитиме, як молодий молоду... Тільки, як буде йому в чару приворот крапати, має заклинання прошепотіти... «Щоб тебе за мною так пекло, як пече вогонь цей віск. Щоб твоє серце за мною так топилось, як топиться в чар-зіллі цей віск, і щоб ти мене тоді покинув, коли сто літ відлюбиш... Щоб ти про мене і вдень, і вночі думав, і щоб ти до мене і вдень, і вночі линув і любив мене любов'ю палкою та гарячою, од якої діти народжуються...»

Але – не судилося. Як вона у княжу чару з вином крапала приворот-зілля з воском, її варта і вхопила за руку. «А що це ти, лиха личино, чиниш? Князя нашого хочеш отруїти?»

Клялася вона й божилася, що лише хотіла приворожити до себе князя, бо охолов він до неї. А вбивати вона його не хотіла. Нащо він їй мертвий? Він їй живий потрібен, щоб дітки од нього були... Схопила ту чару з вином і приворот-зіллям та нахильці й випила... Бачите, кричить, жива-живісінька! Яка ж це трутизна?... Слава богу, Василій у доброму гуморі тоді був, засміявся і велів варті відпустити Соломонію. А Соломонії заборонив приворотом його напувати, бо він і Соломонії, і ворожці, яка це нараяла, велить язик вирвати...

І не було такої молитви, у якій Соломонія не просила би сили небесні послати їй благодать, аби й вона з мужем своїм Васи́лієм могла виконувати Божу заповідь: плодитися й розмножуватися... І молиться, і чекає благодаті, а роки йдуть і йдуть, вже стільки літ збігло, як вона за Васи́лія вийшла, а діток нема й нема. Вже двадцяте літечко збігає... Як за водою Москви-ріки... Гай-гай, коли ж то вони побралися? Молоді й радісні, сповнені чекання, що ось-ось і їм Господь пошле діток...

Невже Божа благодать оминає їхні палати у Кремлі?

За які такі гріхи? Чому одним можна плодитися й розмножуватися, як і заповів Господь, а їм, виходить, зась?

І Соломонія знов падає на коліна перед образами... І починає молитися, благати сили небесні послати їй довгожданих діточок...

Під кінець свого двадцятирічного сімейного життя Василій вже сумніватися почав. У вірності Соломонії: чого це вона вперто не народжує йому спадкоємця? Божа настанова всіх стосується. І Соломонії теж. То чому вона не виконує Божої заповіді? А може, вона заодно з тими боярами та удільними князьками, які тільки й прагнуть вирватися з-під руки великого князя московського, шкодять йому та його великому князівству. То він їх усіх – до нігтя! І за Соломонію візьметься – скільки мала часу – двадцять годочків! – а так і не звеселила його спадкоємцем.

Одного разу, втративши терпець, князь навіть за грудки хапав княгиню:

– Га?... – тряс її. – Знущатися з мене надумала, га? За носа мене, великого князя, водиш! Хочеш, аби рід мій на Москві урвався? Дак я швидко з тобою упораюсь, Соломоніє Сабурова! Тільки загуркотиш у монастир! І слід за тобою западе. Досить! Наждався вже! Або ти народжуєш мені спадкоємця, Соломоніє Сабурова, або я... Я його сам народжу! Але з іншою – второпала? Ти мені більше не жона, а Москві більше не велика княгиня!

Грюкнув посохом і зник із спочивальні.

Соломонія вже й не плакала – не було сліз. Мабуть, виплакала їх за двадцять років бездітного життя.

А якось серед ночі княгиня-жона гвалт несусвітній зчинила.

– Татари!! Татари!!! – несамовито кричала, зриваючись на вереск.

Василій схопився, як очманілий, затряс головою – пізно ліг, тож ніяк не міг від сну отямитись.

– Що?... Га???

Шаснув рукою під подушку, де в нього на всяк випадок лежав чималий широколезий ніж із кістяною колодочкою, князь його незмінно тримав під подушкою (а раптом?), якого боялася княгиня, називаючи той різак «ножакою», а схопивши того «ножаку», князь сюди й туди поводив широко вирячив очі:

– Що?... Га? Які... т-татари?

– Татари! Татари! – як оглашенна, кричала Соломонія. – Викрали мого сина і зникли! Вели спорядити погоню, щоб повернути сина! Бо вони його в Крим завезуть!

– Якого... сина? – князь ще якусь мить тяжко, з шумом дихав, нарешті отямився від сну. – Якого сина? – поспитав уже спокійніше. – Як татари могли викрасти сина? Ти ж його ще не народила?... Спи. То тобі уві сні приверзлося...

І захропів.

А він хропе і горя йому мало!

Видовисько, як татари викрадають її синочка, було таким ясным і вражаючим, що затермосила за плече князя.

– Василію, годі-бо спати. Татари нашого синочка викрали. Та проснися ж! Хіба ти не чуєш тупіт копит їхніх коней? Вони Москву захопили, у Кремль проникли, проснися ж! Будемо спасати нашого синочка...

Вона зайшлася плачем і забилася, як у бісівському насланні.

Почали на прохання великої княгині звозити до Москви, у Кремль різних ворожок, з якими Соломонія шушукалася та прохала у них ради-поради, як їй, нарешті, ошчасливити князя спадкоємцем. Он князь на неї вже косо позирає... То чи немає у вас, чаклунки-ворожки, баби-знахарки, зілля такого, щоб вона нарешті завагітніла?

– А ти впевнена в цьому, княгине? – озирнувшись, питає стиха ворожка. – Що ти безплідна, га?

– Так усі кажуть... – розгубилася Соломонія. – І князь так рече...

Ось тут ворожка й нараяла їй – на свою біду:

– А ти, княгине, щоб спадкоємця народити, доброго молодця підшукай... І спробуй з ним – тихцем, щоб ніхто не угледів...

Люди князя підслухали пораду ворожки, князеві про те донесли.

Василій так і спалахнув, і велів тій ворожці кліщами язика блудливого вирвати (що й було зроблено).

– А тобі, княгине, ось така моя рада-порада, – князь чи не вперше (а був же до того таким із нею ласкавим!) на Соломонію аж визвірився. – Твоїй порадниці балакучій язика вирвали, щоб не патякала, чого не слід. А тобі, княгине, як будеш такі поради слухати, велю вуха зуздром вирвати. Бо не те слухаєш, Соломоніє Сабурова...

– Тебе лиш слухати одного буду, володарю мій...

І княгиня вперше за роки спільного життя з князем з острахом на нього глянула, впала перед ним на коліна, прощення просила. Присягалася більше не слухати тих бісівок.

– Гаразд, – князь охолов. – Вдруге тебе прощаю. А втретє, як будеш отаке слухати, голови можеш позбутися!

Соломонія знала: це не пуста погроза, слова свого великий князь завжди дотримувався... Та ось лихо, і ненавидіти теж умів. Сьогодні янгол, а завтра – біс. А ти, Соломоніє, крутись, щоб і янголу догодити, і бісові теж.

В останні роки Соломонія раптом почала захоплюватися ляльками, виготовляла їх, бавилася ними – в дитинстві так ними не захоплювалася. Щось вирізала – голову, тулуб, ручки-ніжки, – зшивала дві половинки, наповнювала те ганчір'ям, і в неї виходили якісь маленькі ганчір'яні дітки. Соломонія їм очки-ротики малювала, вбирала лялечку в сорочечку, що її сама ж викроїла, пошила й вишила і називала таку ляльку своїм «синком». І часто колисала ляльку, як малу дитину, і наспівувала їй, аби «дитятко» спало й не коверзувало...

Дитя буде спати,
Котик – воркотати.
Ой на kota воркота,
На дитину дрімота.
А-а, люлі, люлі...

Чого тільки не робили князь і княгиня, щоб Господь дарував їм дитятко... Передавали дарунки церквам і монастирям, їздили до знаменитих святих на поклоніння, роздавали милостиню вбогим, милували закоренілих злочинців – нічого не виходило. Тоді вони чи не у відчаї звернулися до чародіїв і чаклунів та були готові заради появи спадкоємця поклонитися кому завгодно – не тільки Богу, а й чортам-бісам і дияволам. Зрештою, прийшла до Кремля в царські палати знаменита на всю Русь ворожка Степанида Рязанка, подивилася на царицю і коротко, але значуще, мовила, як вирок винесла: «Дітям не бувати!...»

А Соломонія ганчір'яні ляльки гойдає та знай своє наспівує: «А-а, люлі, люлі, люлі...»

Це князя Василя спершу насторожувало, а потім і дратувало. І він почав уникати княгині із ганчір'яною лялькою, що її вона видавала за свого синочка.

Зрештою князь махнув рукою на жону: хай тішиться ганчір'яними ляльками, все одно з неї користі ніякої, тож доведеться таки розлучитися та вдруге женитись. Але вже на такий, що неодмінно народить йому сина. Вирішивши так, князь уже більше не вагався: із Соломонією йому більше не жити, доведеться її в монастир відправити, а собі підібрати любоньку молоду та гарну, здатну народжувати дітей.

Василій III і звернувся до святих отців по дозвіл на розлучення з княгинею, жоною своєю законною перед Богом і людьми. І перед Руссю теж. А разом прохав святих отців дозволити

йому другий шлюб узяти з іншою жінкою. Але розуміння він знайшов лише в митрополита Данила. Інші первосвященники, зокрема й запрошений з Ліонського монастиря учений монах Максим Грек, виступили з осудом великого князя за гріховний намір. (Виходило так, що вони мимовільно стали на сторону його брата Юрія Івановича, який уже давно зазіхав на великокняжий престол.) Василій III разом із митрополитом Данилом і за допомогою світського й духовного судів почав позбуватися противників другого княжого шлюбу: Максима Грека засудили до ув'язнення у Волоколамський монастир, інших теж порозсилали у глухі краї.

І лише тоді великий князь отримав від митрополита Данила благословення на розлучення та на новий шлюб. Пострижена в монахині під ім'ям Софії, Соломонія Сабурова, п'ять років провела у засланні в Каргополі, а вже потім її перевели в Суздаль, у Покровський монастир. Буцімто там вона в один час із новою жоною Василя III, княгинею Оленою, і завагітніла (від кого? Не від Духа ж Святого?). І, як стверджували самі монахи, народила царського сина.

Василій не йняв віри почутому: як народила, вона ж безплідна?! Все життя була такою і є. І буде такою до скону. Не дано їй виконати Божу заповідь: плодіться і розмножуйтесь. За те й позбувся її, і в монастир вона йшла від нього без плоду в череві своєму, а це – нате вам! – буцімто народила. Чи не від Ілька Муромця? Або від якогось там іншого богатиря? Не інакше, як Соломонія щось затіває проти нього.

Доведеться в Суздаль бояр посилати, нехай розберуться, що вона там накоїла і якого новітнього богатиря Русі породила. Вона безплідна, як та смоківниця, що її й Святе Письмо радить вирубувати.

...Казали, Соломонія таки в гніві кричала, коли її силоміць садовили у візок, щоб везти в монастир, як просту черницю, кричала – коли про те передали князеві, він аж похолов, хоч боязливим зроду-віку не був, а на мить чи то злякався, чи розсердився, – так от, кричала Соломонія, що вона – подумати тільки! – уже тяжі і народить сина, та не якого-небудь, а – богатиря, ще й такого, якого Русь не знала, а вже він, синок її, богатир, витязь мужній, відомстить своєму батькові за те, що той із його матері так поглумився...

І викрикувала ще такі словеса, що про них бояри побоялися навіть доносити великому князеві...

Чутки про те швидко – як вогонь по сухій соломі – розлетівся по Русі – Московській, ясна річ. І всі згодом тільки передаватимуть з уст в уста:

– Чули? Соломонія, княгиня наша, той... Синочка в монастирі народила. Ім'я йому дала Георгій...

Перегородом чутки всюди полинуть: черниця Соломонія таємно виховує сина і не хоче його нікому показувати, а тільки нахваляється:

– У свій час він явиться в могутті й славі! Як архангел-побідоносець на коні! Щоб своєму батечку за матінку свою відомстити, щоб правда на Русі була...

Хтось такі чутки вважав за правду, хтось за вигадку самої Соломонії, або противників великого князя, щоб досадити йому, допекти до живого...

Василій III – великий князь московський, син великого князя московського Івана III (Тимофія) Васильовича і великої княгині Софії (Зої) Палеолог, племінниці візантійського імператора Константина XI, зятято боровся за верховну владу зі своїм племінником Дмитрієм, онуком Івана III. У 1505 р. ставши по смерті батька великим князем московським, Василій захопив (чи то пак приєднав) до Московського князівства раніше самостійні Псковську і Рязанські землі. У 1514 р. після війни з Литвою до Москви відійшла Смоленська земля. Василій також ліквідував низку удільних князівств – Новгород-Сіверське, Стародубське, Калузьке, Волоколамське, Углицьке. Вів тяжку війну з Кримським ханством, намагався перетворити Казанське ханство в залежне від Московського князівство, яке вже тоді ставало серцевиною

Російської держави, що народжувалася. Нешадно розправлявся з внутрішньою опозицією – князями і боярами, які виступали проти його влади. Створив новий «Судебник»...

Посол германського імператора Максиміліана Сигізмунда Герберштейн писав, що Василій владою переважав усіх монархів світу.

На лицевому боці його печаті був напис:

«Великий Государ Василій Божою милістю цар і господин всея Русі».

А на зворотному боці значилося:

«Владимирської, Московської, Новгородської, Псковської, і Тверської, і Югорської, і Пермської і багатьох земель Государ».

Хоча для ведення постійних війн потрібна була постійна й велика армія, але із цим у Василя проблем не було: утримання армії обходилося недорого. Бідним платили якусь там мізерію, а тим, хто був багатший, не платили взагалі – воюй за князя і за Русь, а там Бог тобі воздасть.

Згадуваний посол Герберштейн так писав про армію Василя:

«Пожалуй, кому-нибудь могло бы показаться удивительным, что они содержат себя и своих на столь скудное жалованье и притом, как я сказал, столь долгое время, поэтому я разъясню в кратких словах их бережливость и воздержанность. Так, у кого есть шесть лошадей, а иногда и больше, пользуется только одной из них в качестве подъемной или вьючной, на которой везет необходимое для жизни. Прежде всего, такой человек имеет в мешке длиной две или три пяди толченое просо, потом восемь или десять фунтов соленой свинины, есть у него в мешке и соль, и притом, если он богат, смешанная с перцем. Кроме того, каждый носит с собой топор, огниво, котел или медный горшок, чтобы, если он случайно попадет туда, где не найдет ни плодов, ни чеснока, ни луку или дичи, иметь возможность развести там огонь, наполнить горшок водой, бросить в него полную ложку проса, прибавить соли и варить; довольствуясь такой пищей, живут и господин, и слуги... Если же господин хочет пиршествовать роскошно, то он прибавляет маленькую частицу свиного мяса. Я говорю это не о более знатных, а о людях среднего достатка. Вожди войска и другие военные начальники время от времени приглашают к себе других победнее, и, получив хороший обед, эти последние воздерживаются иногда потом от пищи два или три дня. Точно так же, если у москвиты есть плоды, чеснок или лук, то он легко может обойтись без всего другого».

Водночас із війнами Василій III наводив лад у своїй вотчині, у Кремлі: заново відбудував Архангельський собор, а в селі Коломенському під Москвою спорудив церкву Вознесіння (обидва храми є донині шедеврами світової архітектури).

Взимку оживала торгівля, коли мороз заковував крижаним панцирем ріки. Тоді довжелазні вервечки возів, навантажених усіляким добром, тяглися до Москви. Іноземці дуже дивувалися, що головний торг відбувався на міцному льоду Москви-ріки.

Василій III встигав і воювати, раз за разом розширюючи землі свого князівства за рахунок захоплених, і храми та собори будувати, і торгувати, і... Ось тільки з особистим життям йому не щастило. Соломонія так і не народила спадкоємця, довелося її відправити в монастир.

А коли полишала цей світ княгиня Соломонія, то забажала, щоб у гріб поруч із нею поклали ляльку в багато прикрашеній дитячій сорочечці...

А про «сина» Соломонії – так дехто вперто вважав – склали навіть (щоправда, через роки) пісню. Про те, як він став розбійником...

Зокрема, й на вірш Некрасова було складено пісню «12 разбойников», що входила до репертуару Федора Шаляпіна:

Было двенадцать разбойников,
Был Кудеяр-атаман.

Много разбойники пролили
Крови честных христиан!
Господу Богу помолимся,
древнюю быль возвестим!
Так в Соловках нам рассказывал
инок честной Питирим.

Много добра понаграбили,
Жили в дремучем лесу.
Сам Кудеяр из-под Киева
Вывез девицу-красу.
Господу Богу помолимся,
древнюю быль возвестим!
Так в Соловках нам рассказывал
инок честной Питирим.

Днём с полюбовницей тешился,
Ночью набеги творил.
Вдруг у разбойника лютого
Совесь Господь пробудил...

У поемі того ж Некрасова «Кому на Руси жить хорошо» Іонушка розповідає про те, як уже немолодим Кудеяр подався в монахи, аби спокутувати свої гріхи. Йому порадили перепилити ножичком дуб, і тоді гріхи його будуть відпущені. Розбійник, який вирішив покаятись, витратив роки й роки, щоб перепилити ножичком товстелезний дуб. І все марно. Стоїть дуб. А якось польський шляхтич почав перед ним хвалитись, як він убиває та мучить своїх холопів. Старий розбійник не витримав і загнав ніж у серце пана – тієї ж миті дуб упав, як перепиланий.

За право вважати Кудеяра «своїм» героєм сперечаються Саратовська, Ростовська, Липецька, Белгородська і навіть Тамбовська області Росії.

По Русі, а потім і по Росії довго ходили легенди та передання, що знаменитий розбійник Кудеяр був не простого роду, а... царського. Тому він і мав якісь надприродні якості та здібності.

А щодо Георгія, то Соломонія запевняла, що він помер іще дитиною. Так вона заявила і посланцям Василя III, які приїздили в Суздаль розбирати те дивне діло. І показала їм навіть гробницю в загальній усипальниці монастиря, де нібито покоївся її син. І тут же почала кричати, що син її, як виросте, то законно займе престол батька.

Загадкова гробниця «царського сина Георгія» збереглася до наших днів. Коли її відкрили у 1934 р., то побачили, що замість дитини у гробику-колоді було поховано ляльку у хлопчачій сорочечці, загорнуту у тканину XVI ст. і підперезану пояском із китицями. Звідтоді й виникли дві версії.

Перша: ніякого сина у безплідної Соломонії не було. Друга: сорокадворічна черниця, аби відомстити Василю III (безплідному), народила сина Георгія від невідомого чоловіка (вочевидь, від монаха) і, аби порятувати його від колишнього чоловіка, оголосила дитину померлою, насправді ж передала її на виховання якійсь вірній, але бездітній сімейній парі.

Чи не в кожній області Росії добровольці шукали сліди Кудеяра і де-не-де їх навіть знаходили. Хоча б у Рязанській області ще у XVIII ст. знайшли розбійницьке лігво на березі річки Істри в урочищі Кам'яні Хрести (буцім там виколупали камінь з накресленим на ньому ім'ям Кудеяр).

Скарби Кудеяра – награбоване добро – знаходили на березі Дону, де він грабував судна чи купецькі каравани. Один із дослідників «таїни Кудеяра» вважає його достовірною історичною особою. «У руській історії другої половини XVI ст. у часи Івана Грозного був відомий син боярський Кудеяр Тишенков. У травні 1571 року, коли численні кінні орди кримського хана Девлет-Гірея здійснили стрімкий напад на Москву, разом із своїми прихильниками Тишенков перейшов на бік ворога і показав підходи до столиці. Кримському ханові вдалося підпалити Москву, але потім його військо змушене було відступити. Разом з кримськими татарами зрадник Кудеяр покинув межі Московської держави і залишився в Криму... Через кілька років вигнання Кудеяр звернувся до царя з проханням простити його провину і дозволити повернутися на батьківщину. І царська згода була отримана. Як склалася подальша доля Кудеяра – невідомо, не збереглося документів. Як немає доказів того, що Кудеяр Тишенков і знаменитий отаман розбійників – та сама особа...»

І все ж легенд про розбійника Кудеяра чимало. У Тульській губернії є навіть село Кудеярівка і Кудеярівські виселки. Буцімто й могила Кудеяра міститься теж на Тульській землі – неподалік Тули за Косою горою...

За однією з легенд, сам цар Іван Грозний запросив до себе розбійника – буцімто свого брата з боку батька – на службу, аби він збирав данину. Але Кудеяр привласнив собі частку зібраних багатств. За таку «службу» цар звелів своїм людям знайти і стратити злодія. Але скрині з награбованим добром так і не спромоглися знайти.

У словнику М. Фасмера Кудеяр – ім'я розбійника-отамана – приписується татарському збирачеві податі, зустрічається в піснях і легендах. Воно має тюркське походження і утворене від перського «худі» – «бог» і «яр» – «друг», «коханий». Ім'я Кудеяр було звичайним на Русі в XVI ст., його мали в той час багато історичних осіб.

Існує легенда, що розбійник Кудеяр – це татарин незвичайного зросту і сили, звіроподібної зовнішності, а жона його – руська красуня. В одному з географічних описів Росії зазначається (1901 р.), що Кудеяр є легендарним героєм, виразником «русской удали», «русской силы», що він прокладав шляхи руській людині до «вольних степів», віднятих у татарів. За народними переказами, «лицом он был пригож, телом статен, ум имел обширный, силу богатырскую, народу честно жаловал, во пиру был ласков, во хмелю весел; к красным девицам ластился, молодцам проходу не давал». На підставі цих легенд Костомаров і написав свій відомий роман «Кудеяр», повний авантюри і пригод. Там, між іншим, розповідається і про те, що під час одного з татарських набігів сина Соломонії Сабурової захопили у полон, але Олена Глинська відмовилась його викупляти, аби спровокувати татар на убивство – ще один спадкоємець не був потрібен. Але татари Георгія не вбили, а дали йому друге ім'я – Кудеяр. Він виріс, зібрав загін і вирішив мститися сімейству свого батька Василя III, а разом і брату з боку батька. В радянській літературі написано п'ять чи шість романів про легендарного Кудеяра: «Скарб отамана», «Кудеярів стан», «Кудеярів дуб», «Розбійник Кудеяр» тощо. В сучасній маскультурі одна з письменниць навіть видала цикл романів про Кудеяра...

А таїна – вигаданий образ розбійника Кудеяра, а чи це справді син першої жони Василя III Соломонії Сабурової, – і сьогодні залишається таїною. Може, так і краще. Колись словом «кудеяр» іще називали чарівника (жіноча форма – «кудеяриця»), то хай так буде. Як і пісня, що вряди-годи лунає з екранів чи на естраді.

Жили двенадцать разбойников,
Жил Кудеяр – атаман.
Много разбойники пролили
Крови честных христиан...

А ще в Москві подейкували, що зрадливого свого чоловіка-князя Соломонія перед смертю прокляла, а заодно й наговорила на воду та на попіл, щоб не було щастя ні йому, невірному, ні його новим обранкам... І зокрема тій, що після неї, Соломонії, прийде у княжі хорони Кремля...

Як велику княгиню виводили з Кремля, щоб далі візком і під охороною везти до Суздаля в монастир, Соломонія щось хрипло і знетямлено кричала, що в неї діти є, тільки вони... ненароджені.

Боярин, який відав вигнанням, позіхнувши (йому вже набрид її крик), поспитав:

– Коли діти ненароджені, то які ж це діти?

– А-а... отакі! Ненароджені. Вони живуть на Блаженних островах...

– Що? – боярин приставив долоню до вуха. – Де ти, кажеш, живуть? На яких островах? Де ті острови?...

– На краю світу, де сонце увечері сідає, а вранці сходить. Там вічна весна, і там живуть померлі, котрі вели праведне життя. І ненароджені діти живуть на тих райських островах, що їх звано Блаженними. І мої дітоньки там живуть. Ненароджені. Бо князь не здатний їх був зі мною породити. От вони й живуть... ненароджені. На Блаженних островах, як божі пташечки, пурхають і щебечуть, як ті ластів'ятка... Вижене мене князь, а дітки мої ненароджені будуть до нього у сні прилітати й питати: а де ти подів нашу матусю? Хто ж нас тепер буде народжувати?... Що князь їм одказуватиме, га?

– А це вже клопіт князя, що відповідати діткам, які, як ти кажеш, ненароджені. А моє діло – випроводити тебе з Кремля та разом і з Москви і в Суздаль тебе, в монастир запроторити.

Кивнув стрільцям.

– Ведіть її, такий наказ князя, а ми – люди маленькі. Що князь велить, те й виконуємо. Буде княгиня в Суздалі, в монастирі свої казочки про ненароджених діток своїх розказувати.

І дивився на Соломонію наче аж співчутливо. Шкода було княгині, яка так і не народила діток, а тепер уже й поготів не народить. А чи будуть вони до князя прилітати, то хай князь і сушить собі голову.

Але коли князь його запитав, що, мовляв, княгиня кричала, коли її з Кремля витурював, відповів, як і було:

– Про якихось ненароджених діток своїх казочку торочила. Що буцімто хоч і ненароджені вони, а живуть на якихось Блаженних островах, де вічна весна, а ранок триває весь день. І живуть там праведники та ненароджені дітки, які з причини ненародженості не мають гріхів...

– Княгиню жаль, – князь зітхнув і, як здалося, зітхнув щиро. – Але сама й винувата. За двадцять років нашого сімейного життя могла б хоч одне дитя народити... А ненароджені діти, що буцімто десть на островах Блаженних живуть... – Ще зітхнув: – Хай там і живуть, як метелики. Чи – тіні... А мені в цьому світі потрібні діти народжені. І мені їх народить та, котру я за свою жону візьму.

– Княгиня проклинала і ту, на якій ти, великий князю, женишся.

– Це вже гірше... – князь іще щось хотів було додати, але тільки махнув рукою і пішов, припадаючи на ліву ногу (колись поранена стрілою, вона часто на негоду боліла й нила...).

Того вечора князь не міг заснути, як і знайти собі місця в постелі. Крутився, зітхав. Вставав і, посидівши з опущеною головою, знову лягав. Чомусь, окрім ноги, почала нити й душа – де вже там заснути...

Таки зачепили слова Соломонії про острови Блаженні, про ненароджених дітей...

Він уже якось чув від митрополита про ті острови Блаженні, десть вони...

Почав пригадувати. За давньогрецькими міфами острови Блаженні (Елізіум, Елізій) – країна на крайньому заході, де знаходять вічний притулок люди, які отримали безсмертя від богів, чи ті зі смертних, чиє життя судді потойбічного світу визнали праведним та благочестивим. Правителем островів Блаженних є бог Крон. Там владарює вічна весна. Душі праведників

гуляють Єлисейськими полями – край з прекрасними луками, де ніколи не в'януть квіти, він оточений казково красивим лісом, і час їхній минає в бесідах і насолоді вічним життям. Там перебуває багато знаменитих героїв грецьких міфів, які отримали безсмертя, чи ті, кого було перенесено сюди після смерті... Колись на землі був золотий вік, люди тоді не знали бідності, страждань і смерті, життя їхнє будувалося за законами божеської справедливості... Блаженні острови – остання згадка про золотий вік на землі, але досягнути їх неможливо без допомоги богів.

За уявою древніх, золотий вік – період, коли люди вели блаженне життя, не засмучені чварами, війнами і тяжкою підневільною працею. Люди не знали тоді ні горя, ні тяжкої праці, ні навіть старості, адже то був золотий вік. Життя їхнє минало в бенкетах, а вони вмирили, ніби засинаючи. Земля сама тоді давала щедрі врожаї, всі мали великі стада худоби і трудилися стільки, скільки хотіли. Після смерті люди золотого віку перетворювалися на добрих духів, рятівників земних людей.

А потім настав срібний вік. Люди теж мали надприродні здібності, дитинство в них тривало століття, зрілість – недовго. А причиною загибелі людей була гордіня: вони не бажали приносити жертви богам і за це були знищені Зевсом, який загнав їх під землю.

А потім настав мідний вік. Люди жили в мідних житлах, трудилися за допомоги мідних знарядь праці. І хоча покоління мідного віку не знали воєн, але не знали вони й рільництва, а харчі добували грабунками та різним насильством. Люди перебили одне одного.

І тоді настав залізний вік, коли люди забули, що таке відпочинок од праці та нещасть. Життя стало коротким, діти народжувалися вже дідами, всюди панували запустіння та чварирозбрати, зник сором, від зла нікому не було порятунку. Людство розпочало свою нестримну ходу до загибелі, і тільки десь далеко-далеко на сході, на краю землі, за горами-океанами ще зберігаються острови золотого віку (себто Блаженні острови), куди мріють потрапити – але безнадійно – всі люди.

Та ось притичина: за законами православної церкви той, у кого жінка пішла в монастир, не мав права на повторний шлюб. Деякі придворні, які не дуже його шанували, сказали йому про це. І що ж?... Налякали вони цим князя? Відмовився він, аби не порушувати православних канонів вдруге женитися (адже перша його жона була в монастирі) – де там! Великий князь Василій гнівом спалахнув (а в гніві він не знав спину) – і звелів тих, хто відраджував його від другого шлюбу, хапати і відправити у глухі краї на заслання, а сам оголосив: женитися вдруге він таки буде! І митрополит, остерігаючись накликати на себе гнів великого князя, поспіхом дав благословення на другий шлюб.

Але ще не знано було ні московитам, ні самому князеві: що ж то була за пташечка? З яких країв? Своя, руська, чи залітна, з чужоземщини? Як і матінка самого Василя Софія Палеолог.

А мала вона бути незвичайною, не такою, як усі (така, як усі, князеві не потрібна), адже й сам князь не такий, як усі.

Василій розказував і сам уже вірив своїм оповідкам, що його сам святий Сергій подарував візантійській царівні Софії Палеолог, а тому й жона його теж має бути незвичайною. Такою, яку колись руський богатир Дунай Іванович собі підшукував – про це і в билині співається:

Чтобы ростом была высокая,
Станом она становитая,
И на лицо она красовитая,
Походка у ней часта
и речь баска;
Было бы мне, князю,

с кем жить да быть,
Думу думати,
долги веки коротати...

Частина друга

За Сулою іржуть коні...

У російській історіографії від найдавніших часів і по наші дні – як і в історичній художній літературі – Олену Глинську, згодом – велику княгиню московську, а якийсь час і правительку Московського князівства, інакше як литвинкою і не титулюють. І що це означає – литвинка – національність, себто етнічну належність, чи лише місце народження, не збагнеш.

Ось так і пишуть:

«Олена Глинська – литвинка на московському престолі». (Литвинами – литовцями, жінок литвинками, литовками – в Україні споконвіку називали не лише литовців – основне населення Литви, а також і поліщуків – жителів чи уродженців Полісся.) Чи ще додають ті або ті історики чи автори художніх творів: «Олена Глинська – уродженка Великого князівства Литовського (ВКЛ), а Глинські – княжий рід у ВКЛ, потім і в Московському князівстві». І рід їхній – Глинських – називають литовським, а саму Олену титулюють племінницею ЛИТОВСЬКОГО МАГНАТА Михайла Львовича Глинського, дочкою ЛИТОВСЬКОГО КНЯЗЯ Василя Львовича Глинського».

Ще одне посилання в тому ж дусі:

«Глинськ – згаслий литовський княжий рід здогадно татарського походження, до якого належала московська правителька Олена Глинська – мати Івана Грозного. (Його не треба плутати з польським дворянським родом Глинських, який існує й нині)».

«Княжна Олена Василівна Глинська (близько 1508–1538) – друга жона великого князя московського Василя Івановича, мати Івана Грозного, правителька держави під час його малолітства.

Походження: дочка князя Василя Львовича із литовського роду Глинських і його жони Анни, яка була родом із Сербії.

Дядько Олени, князь Михайло Васильович, був знаним державним діячем Великого князівства Литовського... Глинські відомі за документами з 1437 р., вважали себе нащадками татарського темника Мамаєва...»

Глинські мали свій герб, що буцімто походив від татарської родової тамги і символізував княжу владу – перед ним скіпетр, спрямований донизу.

Отож згаслий литовський рід Глинських начебто був (але здогадно) татарського походження. Буцімто згаданий онук Мамаєва Лексад – сиріч Алекса, Олекса, – прийняв хрещення, отримав в уділ від литовського князя міста Глинськ і Полтаву. Це – типова родослівна легенда, коли засновником роду називається навмання вихоплене з літопису ім'я (в цьому випадку – татарське)...

Отже, виходить, що онук Мамаєва виїхав у Литву, прийняв християнство та отримав від князя Вітовта землі на прикордонні Золотої Орди, а з ними – місто Полтаву та якусь сторожову фортечку, названу Глинськом.¹

Ще за однією легендою, онук Мамаєва Олекса осів на Задніпров'ї та заснував там містечко – з фортецею чи замком – Глинськ, що й стало родовим гніздом усіх наступних Глинських: своє нове прізвище нащадки татарського темника отримали від назви їхнього містечка. Охрестившись у Києві та прийнявши ім'я Олександр, онук Мамаєва разом із сином Іваном почав служити великому князю литовському Вітовту, який примножив маєтності Глинських і видав за Івана

---

¹ Взагалі, сьогодні на території України відомі шість містечок з однаковою назвою Глинськ (Вінницька, Кіровоградська, Львівська, Рівненська, Сумська та Полтавська області). Є ще село Глинськ на Брянщині – але це вже Росія. І навіть! – є село Глинськ в Ірландії. (Тут і далі прим. авт.)

дочку князя Данила Острозького. Їхнім правнуком був Михайло Глинський, який ще за життя уславився чи не на всю Східну Європу.

Але не виключено, що легенда про походження князів Глинських (українців насправді за походженням, за місцем служби – литвинів) від Мамаєвого онука була всього лише... легендою. Щоб надати значущості роду, зробити його (нічим не примітного і худореброго) і давнішим, і значнішим.

Насправді ж Глинські належали до української шляхти, яка подалася на службу до Великого князівства Литовського. Але свої маєтності – на Чернігівщині, Київщині та Черкащині вони мали. І засновником їхнього роду був Лев Борисович Глинський, також український шляхтич і магнат.

В історії Московської Русі Темним називали великого князя московського Василя II – у ході міжусобних сутичок, що здебільшого були кривавими, Василя II захопив у полон князь Дмитрій Шемяка й осліпив. Аби назавжди позбавити його престолу: яким князем, мовляв, може бути сліпеч. Та ще й на престолі князівства...

Відтоді Василь II і почав зватися (під таким прізвиськом він і в історію увійшов) Василієм Темним. Але, звільнившись із полону, каліка (як тепер сказали б, інвалід першої групи) понівечений, знеславлений і на довершення до всього незрячий, він зумів повернути собі владу – характер мав, мабуть, ще той! І все життя, будучи темним, сиріч сліпим, боровся з княжими міжусобицями вельми дієво, зміцнив великокнязівську владу. І його боротьба сприяла створенню Російської централізованої держави. І все це він робив у суцільній пітьмі – може, й справді на Русі тоді були... Ну, якщо й не богатирі, то вельми відважні й мужні люди, які ніколи не занепадали духом, навіть опинившись у суцільній пітьмі.

Із прізвиськом Темний (або ще – Сліпий) залишився в історії також батько Олени (рідний брат Михайла Глинського) Василь Львович Глинський. На лиха своє, Василь Львович був намісником, старостою берестейським, відомим чином у Великому князівстві Литовському. Сліпцем він став через невиліковне захворювання очей. Прожив мало, лише піввіку, і помер (від тієї ж хвороби очей, вочевидь, то була глаукома, запалення якої, якщо її не вилікувати, зазвичай перекидається на мозок, а це призводить до швидкої кончини, що й лучилося), коли дочці Олені було тільки сім годочків.

З 1515 р., від дня смерті батька, дівчинка виховувалася при дворі дядька Михайла, що заступив їй рідного батька, росла-виросла і виросла в красну дівицю, красунечку вельми звабну, що впадала в очі всім чоловікам...

Бачачи таку вроду племінниці, спостерігаючи за нею – а вона виросла жвавою, розумненькою, і розум її був гострим, з юних літ уміла підтримати будь-яку бесіду, все ніби знала, про все мала свою думку, чим і приваблювала чоловіків, – так от, дядько Михайло й напомував її з'явитися до Василя III на оглядини наречених – однієї з кандидаток. Олена ризикнула (набридло в дядька бути утриманкою) і виграла – щоправда, дядько Михайло на той час уже сидів у московській тюрмі.

Після монголо-татарської навали, Київ прийшлими з Азії ординцями було вщент поруйновано і пограбовано, життя у ньому ледве жевріло. І то лише на Подолі, адже з 50 тисяч мешканців, що були в ньому до навали, в живих залишилося трохи менше двох тисяч. Решту татари винищили, якусь частину забрали в полон, ще якась частина розбіглася по селах... Але все ж – минали роки, десятиліття – Київ поступово відроджувався. Тяжко і довго, хоч у ньому і правили залежні від Золотої Орди місцеві князі.

311 років минуло до 1498 р., року народження Олени Глинської, тож 311 років до неї ті краї вже звалися Україною; 311 років сплигло до її народження, як на південних теренах колишньої Київської Русі жило слово «Україна», тож і сама територія, і край, у якому вона

народилася та зростала, теж називався Україною, а люд, що в ньому жив і утверджувався, відбиваючи ворогів, – українцями – то яка ж вона литвинка?

Вперше слово «Україна» згадується в Іпатіївському літописі під 1187 р. – в оповіді про смерть переяславського князя Володимира Глібовича, який захищав рідні краї від нападів половців. Під терміном «Україна» в літописі виступають Київщина, Чернігівщина і Переяславщина. А в Галицько-Волинському літописі Україна – це також і північно-західні землі Галичини та Волині. (Згодом слово «Україна» сприймалося по-різному: то як порубіжні, окраїнні землі Київської Русі, то як окраїна Речі Посполитої.) Зрозуміло, що слово «українці» – похідне від «Україна». І означало мешканців відповідної території... Варто згадати низку рис, типових і незмінних, що характеризують його етнос. За такими стереотипами ірландці – неодмінно руді, англійці – неодмінно бліді, худі та манірні тощо. А ось портрет типового українця скласти значно складніше (якщо тільки мова не йде про запорозьких козаків, а вони були досить незвичайними і своєрідними). Українкам, як гадають дослідники, пощастило більше, адже їхню вроду оспівано і в піснях: чорні брови, карі очі та вишневі губки – це чи не типові риси класичної української красуні.

Що ж до питання про походження українців, то це питання ті чи ті автори вирішують залежно від своїх політичних поглядів і великодержавного імперського шовінізму (таке траплялось і трапляється). Російський історик М. Погодін зі своїх позицій слов'янофільства заявляв, що після розпаду Київської Русі населення Придніпров'я перейшло на територію Центральної Росії та з часом утворило Московську державу. А малороси прийшли до Придніпров'я з Волині тільки в XIV – XV ст., а тому, мовляв (далі йде безберега імперська фантазія історика), справжньою спадкоємицею культури Київської Русі є – хто б ви думали? – Росія.

Михайло Грушевський у своїй «Історії України-Руси» відповів Погодіну: російський народ не має до Київської Русі жодного стосунку, адже це була українська держава.

Михайло Грушевський відповів і на питання, кого вважати першими українцями: українська культура виникла ще в IV–VI ст. Саме ця культура і стала прародичкою Київської Русі, а після її розпаду – галицько-волинської культури. Що ж до великоросів, то вони утворили зовсім іншу державу – владимиро-московську...

За Сулою у ті, нині вже прадавні, киево-руські часи, починалися половецькі степи.

І від кочовиків треба було захищати землі та людей Київської Русі, тож по прикордонню будували сторожові пости, фортеці... Лубни, наприклад, засновано на Сулі 988 р. князем Володимиром Святославичем як сторожову фортецю.

Ромни на Сулі (при впадінні в неї річки Ромни) теж було засновано як сторожову фортецю. Вперше згадуються в Лаврентіївському літописі під 1096 р. саме як одне з міст-фортець, що захищали східне порубіжжя Київської Русі від нападів половців.

Половці з'явилися в степах Південної України в 1061 р. Розгромивши печенігів, вони захопили всю південну половину Київської Русі, басейн Дону аж по річки Сулі та Рось. Велике кочове життя, грабували сусідів слов'ян і з того, власне, жили.

По цей бік Сули була Русь, по той бік Сули – Половеччина, і Сула тоді була своєрідним прикордонням. На тім порубіжжі, у містечку-фортеці Глинську на березі Сули й виросла Оленка Глинська. Часто вона дивилася на Сулу і чула, як по той бік десь іржуть коні – то або половці готувалися до нападу, або русичі готувалися... теж до нападу. На половців. Чи захищали свої краї. І було, як у «Слові о полку Ігоревім»:

За Сулою іржуть коні,
У Києві слава дзвонить...

Іноді Оленка й серед ночі схоплювалась.

– Мамо, мамо... Я боюся. За Сулою коні іржуть... Ти чуєш, мамо?

– То тобі приснилося – от і вчувається. Менше задивляйся на ту Сулу, бо по той бік і справді завжди іржуть половецькі коні. Іржали. Але то було давно-давно, як тебе ще й на світі не було. Сьогодні половців уже нема за Сулою. Русичі їх розбили.

– Половців, кажеш, немає, а половецькі коні – послухай – за Сулою іржуть. Га? Чому вони ще іржуть, мамо?

– А тому... Вороги та недруги у Русі водяться, водяться і ніколи не переводяться... Бо як же без них, без воріженьків...

Чого-чого, а ворогів на Русі завжди вистачало.

Різних.

Хоча ворог – це завжди ворог, і вони мало чим один від одного відрізняються. Бо ворог – це той, хто перебуває у стані ворожнечі, бореться з ким-небудь; недруг, супротивник...

Вороги бувають внутрішні та зовнішні.

Зовнішній ворог – той, хто зазіхає, нападає на країну ззовні, порушуючи її кордони...

Внутрішній ворог не особливо відрізняється від зовнішнього (щоправда, це ворог завжди свій, рідний). Коротко кажучи, він не гірший і не кращий за зовнішнього... Хоча... Може й гірший, адже руйнує не чийось країну, а свою, зсередини.

На Русі ніколи не бракувало ні внутрішніх, ні, тим паче, зовнішніх ворогів. І приходили на Русь вони з давніх-давен. Можна сказати, споконвіку. А це слово означає, що з найдавніших часів, здавна, з давніх-давен, одвічно.

Були хозари – «надійні» вороги Русі, були варяги, приходили печеніги – останніх раз і назавжди відвадив князь Ярослав Мудрий. На місці, де 1036 р. біля мурів Києва було розбито печенігів, Ярослав велів спорудити храм – тепер це знаменита на весь світ Софія Київська.

Але як святе місце не буває порожнім, так і Русь ніколи не лишалася без ворогів. Швидко місце розбитих печенігів зайняв іще грізніший ворог – половці. Вигнати їх пощастило лише Володимирі Мономаху, хоч і після того вони ще довго час від часу вчиняли спустошливі набіги на Русь.

Але надійного миру не було, хоча частенько бував передих, коли воєнні дії змінювалися примиренням на якийсь там час. І тоді укладали шлюби. На половчанках були жонаті сини Володимира Мономаха Юрій (Долгорукий) та Андрій. Половецьких жінок також мали чернігівський великий князь Олег і його син Святослав.

Сини князя Святослава, герої «Слова о полку Ігоревім», власне, князь Ігор та його брат Всеволод, по крові були більше половцями, ніж руськими. А син Ігоря Володимир у полоні одружився з половчанкою.

І хоча половці у XIII ст. майже припинили набіги на руські землі, але вони, на відміну від одноплеменників – торків, берендеїв, ковуїв, чорних клобуків, які перебували на службі в руських князів, так і не стали для Русі «своїми». Власне, для Русі вони таки були своїми, але – ворогами. Щоправда, не їм судилося погубити Русь.

Монголи... Великому нашестю 1237–1240 років передувала розвідка боєм, що її здійснили воєначальники Чингісхана Джебе і Субедей 1223 року.

Завоювавши Хорезм, вони отримали дозвіл Чингісхана завдати удару по «західних землях». Розгромивши Азербайджан та Грузію, вони просунулись на Північний Кавказ, де зустрілися з аланами (осетинами) та половцями. Останніх велемовні монголи задобрили дарунками та – дешево! – поетичними балачками про те, що вони з ними «одного роду». А, приславши їхню пильність, розбили осетинів, а потім і самих «братів» половців, взяли Судак у Криму, і перед ними відкрилася дорога на Русь.

А на Русі не вщухала боротьба, що час од часу переростала у спустошливі війни – за Київ. Всі жадали захопити київський стіл, тож князі на тому столі мінялися з такою швидкістю, що їх і запам'ятовувати не встигали.

Свої успішно нищили землю предків, допомагаючи зовнішнім ворогам подолати Русь... Як писатимуть літописці, ніхто з руських князів не міг відмовитися від Києва, кращого граду Русі.

Доки руські князі в боротьбі за Київ руйнували Русь не згірш зовнішніх ворогів, над Руссю нависла смертельна загроза.

З гіркотою напише про це Сергій Михайлович Соловйов у своїй фундаментальній праці «История России с древнейших времен»:

«...на Руси не было единого государя; в ней владел большой княжеский род, единство которого поддерживалось тем, что ни одна линия в нем не имела первенствующего значения и не подчиняла себе другие в государственном смысле, но каждый член рода в свою очередь вследствие старшинства физического имел право быть старшим, главным, великим князем, сидеть на главном столе, в лучшем городе русском – Киеве... главная цель убоиц была под-держать свое право на старшинство, свое место в родовой лестнице, от чего зависело владение тою или другою волостию. Но если верховным желанием, главною целию для каждого полно-правного князя-родича было достижение первой степени старшинства в целом роде и если с этою степенью старшинства необходимо связывалось владение лучшим городом на Руси, мате-рью городов русских – Киевом, то понятно великое значение этого города для князей».

У літописах писали:

«...да и кто не полюбит киевского княжения? Ведь здесь вся честь и слава, и величие, глава всем землям русским Киев; сюда от многих дальних царств стекаются всякие люди и купцы, и всякое добро от всех стран собирается в нем».

У ті часи Литва, яка захопила деякі українські (крім білоруських) землі – Волинь, Полісся, Київщину, що згодом їх перехопить Польща, тоді вже Посполита, так от, Литва вже стрімко котилася до свого краху. Влада великого князя була значно обмежена – до куцого стану, – на користь магнатської ради, яка фактично стала верховним органом влади в країні, а насправді в Литві запанувала анархія, що вела до знищення такої колись дуже сильної дер-жави, як Велике князівство Литовське.

У той час, як «у Московії поступово складалося централізоване царське самодержав-ство, – зазначає Вернадський, – у Великому князівстві Литовському, навпаки, врешті-решт, установилося аристократичне князівство...»

Інший російський історик М. Геллер зазначає: Москва і Литва давали протилежні від-повіді на виклик тотожного геополітичного середовища. Тоді як у Москві йшов доцентровий процес, що вів до зміцнення влади великого князя і його столиці, в Литві тривав відцентровий процес, результатом якого було зменшення влади великого князя і розширення прав місцевих князів і панів».

Коли Королівство Польське і Велике князівство Литовське об'єдналися в єдину державу – Річ Посполиту, багато українських земель опинилися під владою Польщі. А місцеві феодали «не змогли організувати протидію включенню українських земель до складу Польщі, вони від-дали перевагу власним інтересам перед національними». (Г. Івакін). І половина України – пра-вобережна її частина – залишатиметься під владою Польщі до кінця XVIII ст., тоді як друга, лівобережна, навпаки, опиниться під Росією.

Вважається – і це справді так, – що розквіт Київської Русі як держави припав на прав-ління Ярослава Мудрого в XI ст. – за жодного князя після нього, навіть за Володимира Моно-маха та його сина Мстислава Великого Русь не досягала подібної величі. Але ще до нашестя Батия, на початку XIII ст., Київську Русь було спустошено своїми, і на довершення до всього, деморалізовано. Тож і не дивно, що нашестя монголів у 1240 р. стало крахом для Київської Русі. А вона ж колись була такою могутньою імперією! Існує класичне уявлення про цикліч-

ність розвитку великих держав. Відповідно до такої концепції імперії проходять три стадії – становлення, розквіт і занепад. Будь-яка імперія – хоча б шумерська чи радянська – мали загинути, пройшовши три стадії свого розвитку.

Історики вражає та стрімкість, з якою розпалався Південна Русь. А водночас нашествя Батия, що знищило Київську Русь, не було таким катастрофічним для півночі Русі. Як вважають історики, відповідь на це запитання ось яка: на півночі, навколо Володимира-на-Клязьмі, на той час було закладено основи нової імперії, яка, пройшовши фазу Московського князівства, трансформувалася в Російську державу.

І це тоді, коли держава Київська Русь припинила своє існування. Як і її могильниця, колись така могутня імперія – Золота Орда.

Велике князівство Литовське розчинилося в імперському проекті Польщі – Речі Посполитій. Між іншим, Польща теж не довго пишалася статусом імперії, бо сильніші гравці – Пруссія, Росія та Австрія – переділили між собою польські землі. Один із авторів, який писав на цю тему, В. Авдеєнко, зазначає, що «сучасна Україна є спадкоємицею Київської Русі, але ототожненню ці дві держави не підлягають. За період після краху Київської Русі і до появи незалежної України минуло надто багато часу, надто багато що змінилося назавжди». Та й Україна «протягом кількох століть входила до інших, більших держав, а часто й до кількох одночасно. Разом з тим, сьогоднішні українці мають пам'ятати правителів стародавнього Києва, їхні помилки, які призвели свого часу до непоправних наслідків».

На мальовничому березі Сули (нині Роменський район Сумської області), де у прибережних вербах і сьогодні голосисто кують зозулі та витюхкують соловейки (чи знаєте ви українських соловейків? О, ви не знаєте їх, бо українських соловейків треба ще й слухати!), колись, ще за часів монголо-татарського нашествя, і в пізніші, за Великого князівства Литовського, що захопило ті землі, здійснювалося містечко (власне, сторожова фортеця) Глинськ – сьогодні однойменне село, центр Глинської сільської ради.

У 1498 р. у Глинську в сім'ї українського шляхтича Василя Глинського народилася донька Оленка – веселооке, непосидючо-щебетливе невгамовне дівча, якому судилося у 18 літ стати великою княгинею Московії, про яку вона до того й чути не чула на своєму половецькому порубіжжі, де ще іржали кочівницькі коні, а заразом стати жоною великого князя московського Василя III, а невдовзі по тому ще й правителькою – першою серед жінок! – Московської Русі. Та ще й матір'ю майбутнього царя Івана IV, прозваного Грозним.

У ті часи українські землі (унікальний взагалі випадок в історії!) без війни і навіть без будь-якого спротиву чи боротьби почали переходити – тихо і непомітно, одна по одній, – як тоді казали, «під Литву».

Князь Гедимін (князував у 1315–1340 рр.) і сам прославився, і Литву свою зміцнив, вивівши її в коло передових держав того часу.

Гедимін зумів об'єднати всі литовські землі в міцне князівство, він збудував столицю Вільно і заходився приєднувати – і силою, і різними обіцянками – сусідні землі до Великого князівства Литовського. Першими, на кого він звернув увагу, були білоруси та українці. Справу полегшувало ще й те, що ні ті, ні ті загарбанням Гедиміна не противилися. І було від чого. Надто їм дошкуляли свої князі, які тільки тим і переймалися, що безнастанно гризлися між собою – чвари були постійними. А тут іще й татари зі своїм здирством дошкуляли.

Литовці і не ворогували між собою (а коли пани б'ються, у мужиків чуби тріщать – відома істина з бозна-яких часів) і здирств не чинили. І нікого мовби не кривдили. Найбільші посади вони самі обіймали, а на менші ставили своїх намісників – часто і з місцевих княжих родів. І, що неймовірно, не нищили того, що забирали, люду не приневолювали, не чіпали культури й місцевих звичаїв. Та й хрестилися вони за православним обрядом, і – що вельми подобалося місцевому населенню, охоче переймали їхню мову: серед білорусів – білоруську, серед україн-

ців – українську. Ще й запевняли: старовини вони не порушують і нового не вводять... Не окупанти, просто-таки рідні брати тамтешнім людям. Ось чому українські землі без війни та без боротьби непомітно, одна по одній, переходили під протекторат Литви.

Тихо й непомітно, ніби між іншим, посуваючись уперед, литовці досягли Києва і заходилися там господарювати – але ніби зі згоди тамтешнього люду. І це при тім, що Київ підлягав орді, а українські князі називали себе підданими хана.

У 1350 р., розохотившись чи розхоробрившись, Гедимін легко і просто захопив Брянське та Чернігівське князівства. А невдовзі по тому він скинув київського князя Федора й посадив на його місце свого сина Володимира. Татари здійняли гвалт, зібрали експедиційний корпус і посунули, аби покарати за самоуправство Гедиміна, але... Хитрий Гедимін (татари й отямитися та збагнути те, що сталося, не встигли) 1362 р. розбив їх вщент на березі річки Сині Води, після чого, як казали, у татарів добряче посиніло в очах. Загарбники нарешті отримали своє. Ольгерд – а він тоді стояв на чолі Великого князівства Литовського – швиденько приєднав до Литви не тільки Київщину, а й Подільський улус. Там він розсадив своїх небожів, князів Коріатовичів, а Коріатовичі збудували на Поділлі міста Смотрич, Бакоту, Кам'янець...

Отримавши по заgreбутих руках, татари трохи зменшили свій запал і навіть припинили втручатись у справи в Україні. Лише іноді за старою звичкою вимагали данини, але у відповідь здебільшого отримували обіцянки. Відтоді українські землі умовно вважалися підвладними татарам, а насправді корилися лише Литві.

Литва була князівством скорше федеративним, що всіх улаштовувало. А щодо українських князівств, то вони під владою Великого князівства Литовського жили своїм окремим життям і навіть мали свого князя. Князі були як українського роду, так і литовського. Але за довгі роки життя серед українців литовці так зживалися з українським народом, його звичаями і культурою, що з часом уже й не відрізнялися від місцевого люду. Вони не переслідували корінного населення за його мову чи віру, а навпаки – все робили для поширення української культури. Самі вони та їхні люди охоче переходили у православ'я, говорили й писали тільки українською мовою – звісно, на території України. Про якісь там утиски і мови не було.

Литовська влада охоче роздавала завойовані землі своїм підручним. Той, хто брав від князя землю за службу, звався «землянином». За це він мав постачати верховному князеві військових людей, а ті за особливі заслуги віддавали «землянам» осілість навіть у спадщину.

Вся земля Литовської держави переділялася на староства, центрами яких були замки – їх будували для захисту від татарів. Найстарішими староствами були Хмельницьке, Барське, Брацлавське, Кам'янецьке, Вінницьке...

А ще литовська влада, щоб залучити більше людей до оборони, охоче обіцяла всілякі вольності та привілеї. Прості люди, яким було тяжко під панамі, переселялися з охотою у прикордонні землі, де жилося і вільніше, і заможніше. А селяни, які залишалися жити на замкових і державних землях, стерегли їх від ворогів і звалися «людьми служилими». («Панськими» звалися лише ті селяни, які жили на поміщицьких землях.) До всього ж селяни мали право переходити з однієї землі на іншу. Така влада всіх влаштовувала, тож усі були за таку владу, і від цього Велике князівство Литовське тільки міцніло.

Про Михайла Львовича Глинського, молодшого брата Олениного батька Василя, в офіційній радянській історіографії можна було прочитати таке:

«Рік народження – невідомий, помер у 1534 році; український магнат, князь. Мав великі земельні маєтності на Чернігівщині, Київщині і в Білорусії. Прагнув утворити окрему державу з українських, російських і білоруських земель, які перебували під владою феодальної Литви. Усунутий польським королем і великим литовським князем Сигізмундом з державних посад. У 1508 році очолив повстання групи українських, російських і білоруських феодалів, невдоволених пануванням литовської знаті. Після поразки повстання 1508 року переїхав до Москви,

дістав звання боярина і великі земельні маєтності. Під час війни Росії з Литвою (власне, тоді ще Московської Русі. – В. Ч.) у 1512–1522 рр. намагався перейти на бік противника, за що був ув'язнений (1514–1526). Після смерті великого князя московського Василя III (1533), одруженого з племінницею Глинського Оленою, брав участь у боротьбі боярських груп за владу, був ув'язнений вдруге і року 1534 помер у тюрмі...»

Залишається додати, що Оленин дядько, який певний час заступав їй рідного батька, Михайло Глинський довгий час жив при дворі цісаря (імператора Священної Римської імперії німецької нації) Максиміліана, служив у саксонського князя, побував у Голландії, в Італії, Іспанії, був глибоко освіченою людиною, знав багато європейських мов, володів військовою наукою. Повернувшись із мандрів, жив при дворі великого князя литовського Олександра (1492–1506) і так йому припав до душі, що дістав значну посаду і зробився його найближчим радником. І став визначним діячем Великого князівства Литовського (згодом він стане таким же діячем і Великого князівства Московського). Був литовським маршалком і навіть керував Віденським монетним двором із 1501 року.

Багатства мав великі, вони й допомагали йому здобувати прихильників і друзів – навіть і серед руського боярства. Литовська знать непокоїлася (не без підстав, звичайно), що Глинський по смерті бездітного князя Олександра може захопити владу в свої руки і навіть перенесе тоді столицю на Русь, перетягнувши останню таким чином на свій бік. Коли князь тяжко захворів, недруги Глинського розпускали провокативні чутки, що це, мовляв, він отруїв короля. А перемога Глинського над татарами в 1506 р. тільки посилила заздрість і ненависть до нього.

Король помер, хай живе король! До Вільна по смерті короля Олександра прибув королевич Сигізмунд, і недруги Глинського підбурили його проти маршалка. І навіть домоглися заборони входити йому в покої королевича, який на той час став королем. Король разом із литовською знаттю виступив проти Глинського, почав позбавляти його прав і привілеїв. Михайло Львович спершу апелював до суду, але й суд виступив проти нього. Ще й вимагав покарати Глинського, що він, мовляв, хоче стати великим князем Литви, узурпувавши таким чином усю владу в королівстві... У вчорашнього вельможі навіть почали відбирати землі, його вже відверто оголосили ворогом Великого князівства Литовського.

І в Михайла Глинського не залишалося іншого виходу, як дати недругам відкритий бій. Разом із братами Іваном та Василем він почав гуртувати невдоволених литовським панством, а новому королю призначив строк, коли мав би відбутися суд над наклепниками Михайла Львовича. Король відмовився призначати суд, і Михайло Глинський розпочав проти князівства повстання, метою якого було відібрати у Литви українські землі та утворити на них своє, українське князівство.

Перша із двох відомих історії спроб українських князів вирвати Україну з-під литовського панування сталася 1481 р. На той час Литва дедалі більше окатоличувалася, зближуючись із Польщею (те зближення, врешті-решт, закінчиться об'єднанням, яке відбудеться 1569 р.). Київська знать, яка зберігала вірність православ'ю, не могла сприймати таку ситуацію, через що робилися спроби відділити киево-руські землі від Литви та Польщі. А головне – утвердити свою незалежність.

Першою значною перемогою українських патріотів стало відновлення Київського удільного князівства у 1440 р. – княжий стіл тоді посів син «виведеного» з Києва Володимира Ольгердовича Олелько (Олександр). На престолі він пробув 15 років і упродовж цього часу намагався зміцнити автономію землі від Великого князівства Литовського, відстоював права православних і вів успішні війни проти татарів, які ще здійснювали набіги на південно-руські території. За свідченням історика Володимира Антоновича, князь цей відзначався видатним розумом, стійкістю й хоробрістю та користувався загальною повагою. Він був одружений на

дочці московського князя Василя Дмитрійовича, тож підтримував тісні зв'язки з Москвою (його діти буцімто росли в Москві при княжому дворі).

Помер Олелько 1455 р., прийнявши перед смертю чернецтво. Його сини Симеон та Михайло звернулися до великого князя литовського Казимира Ягайловича з проханням переділити між ними Київську землю, але отримали відмову. Казимир узагалі не бажав визнавати Київ вотчиною Олельковичів і віддав його старшому з Олельковичів Симеону лише в пожиттєвий лен. Симеон Олелькович, як свідчать історики, був поборником православ'я та руських народних інтересів, не полишав думки (і спроб теж) відділити Київське удільне князівство від литовського, відзначався й воєнним обдарованням, був хоробрим і неодноразово з успіхом відбивав напади татарів на Київщину. За його правління Київське князівство користувалося відносною самостійністю.

Великий князь литовський по смерті Симеона віддав Київ під управління присланого ним воеводи і таким чином усунув Олельковичів від Києва взагалі.

У Великому князівстві Литовському почалися утиски православ'я, що викликало бурхливе невдоволення руських князів. Врешті-решт, те незадоволення переросло у змову, метою якої було створити власну незалежну державу на чолі з Києвом. Очільниками змови стали князі Федір Бельський та Михайло Олелькович. Як свідчить Володимир Антонович, «у 1481 році змову гадано було здійснити: князь Федір Бельський, святкуючи своє весілля, запросив на урочистості великого князя литовського Казимира і там, під час бенкету, змовники мали схопити його. Але випадково за кілька днів до здійснення задуманого змову було викрито, слуг Бельського арештовано, і вони під тортурами зізналися і дали свідчення, що компрометували князів. Дізнавшись про арешт своїх слуг, князь Федір Бельський схопився вночі з постелі, напіводягнений скочив на коня і кинувся за московський рубіж...»

Інших змовників – князя Івана Ольшанського і Михайла Олельковича було арештовано і кинуто до темниці у Києві. 30 серпня 1482 р. їх обох було страчено на лобному місці перед київським замком.

Наступну спробу відділити киево-руські землі від Литви було здійснено аж у 1508 р., себто по 26 роках. І пов'язана вона була з князем Михайлом Глинським, як його нині історики титулюють – «видатним представником свого часу». Михайло Львович тоді, хоч і мешкав у Києві, столиці колись могутньої Русі – імперії Київської, але мріяв повернутися до нього, як до столиці Київської Русі, а не просто бути у Києві. Та для цього треба було заново відновити Київську Русь, її велич і могуть. І насамперед треба було повернути Києву і його землям волю, – адже в неволі могутню Русь (і будь-яку теж) не збудуєш.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.